

La biografia de Lucrecia Borja: la vida d'una dona a l'època renaixentista

Treball de Final de Grau

Tinatin Archvadze

Tutora: M. Elisa Varela-Rodríguez

Grau d'Història

Facultat de Lletres

Curs 2020-2021

Resum: Aquest treball és una aproximació a Lucrecia Borja a través de la biografia. Per una part, és una anàlisi de la historiografia, en què es recalquen tres etapes, des del segle XIX fins a l'actualitat, amb interpretacions diferents de la figura històrica d'una dona. Per l'altra, és una exploració de les fonts escrites, de les biografies, que mostren com s'ha explorat la vida de Lucrecia, i de les fonts visuals, en què es tracta de descobrir la vertadera cara de la Borja. Doncs, el que es pretén és comprendre com Lucrecia ha estat considerada fins a l'actualitat.

Paraules clau: *Lucrecia Borja, biografia, Renaixement, Itàlia, Història de les dones, llibertat femenina, feminisme, política de les dones*

Imatge de la Portada: *Medalla de Lucrecia Borja, 'Amorino Bendato' o Amoret embenat, obra conservada a Staatliche Museen, c. 1505*

Agraïments

Agraeixo a totes les persones que m'han donat suport a l'hora d'elaborar aquest treball. A la meva mare, al meu germà i a les meves amigues.

Especialment vull donar les gràcies a la meva tutora, la M. Elisa Varela-Rodríguez, qui m'ha guiat i orientat i sense la qual no hauria estat possible la realització d'aquest treball.

Índex

1. Introducció	1
2. Historiografia	3
2.1. Introducció a la historiografia: La llegenda negra.....	3
2.2. La primera historiografia	7
2.3. Lucrècia Borja de Maria Bellonci	12
2.4. La historiografia fins a l'actualitat.....	18
3. Fonts escrites.....	21
3.1. Introducció a les fonts escrites.....	21
3.2. La biografia.....	23
3.3. <i>Escriure la vida d'una dona: Lucrècia Borja</i>	31
4. Fonts visuals.....	35
5. Anàlisi personal	45
6. Conclusions.....	47
7. Bibliografia	50
8. Annexos	55

1. Introducció

Lucrècia Borja és possiblement una de les figures històriques més controvertides i captivadores de l'edat moderna. L'interès per a ella és entès per la vida singular que va portar en un dels llocs i moments més àlgids del Renaixement italià.

Com a filla d'un papa, la seva situació dins del món eclesiàstic i secular certament desperta una curiositat inicial. Com a l'única filla de l'ambiciosa família Borja, el seu paper en els afers i les relacions familiars ha estat sempre qüestionat i, Lucrècia, com a dona, filla, germana i esposa, queda sota un escrutini constant. Pel que fa a Lucrècia com a dona, és en bona part un misteri, encara per resoldre. Una bona part de la seva vida, de les seves decisions, de les seves preses de postura, de les seves consideracions sobre temes molt diversos encara queden en la penombra. I les historiadores i historiadors encara tenen moltes preguntes per formular-se, moltes fonts per rellegir a la llum de mirades diverses a les quals fins ara s'han tingut en compte.

Algú pot formular-se la pregunta de per què elegir a Lucrècia i no a un altre membre de la família com a centre del treball final de grau. Al cap i a la fi, els Borja són coneguts pels seus diversos personatges, des de l'iniciador del legat papal a Itàlia, Calixt III, fins a Sant Francesc de Borja, tercer general de la Companyia de Jesús. Potser els més presents, el patriarca Roderic de Borja, posteriorment Alexandre VI, i Cèsar de Borja, el duc de Romanya, podrien haver estat opcions més segures. Els historiadors que s'han dedicat a analitzar els dos homes han proporcionat material abundant per a la recerca històrica.

Però aquests estudis no s'han fet només en les biografies específiques dels membres de la família, sinó que també als llibres que pretenen estudiar la família en conjunt. La majoria de les obres sobre els considerats, per molts i moltes estudioses, *infames* Borja, solen tenir dos protagonistes: el pare i el fill. No és sorprenent. Van disposar de càrrecs d'importància: el primer, papa, i el segon, cardenal i duc. Han estat considerats el nucli de la família, la part que prenia les decisions i que afectava amb totalitat els àmbits de la vida familiar i política. En conseqüència, es presenta una part activa i una altra de passiva de la família. I aquí és quan entra Lucrècia en escena.

L'ambigüitat que l'envolta contrasta amb els altres Borja. La indecisió per part dels estudiosos sobre què va representar exactament en els assumptes borgians és una qüestió que es fa present una vegada darrere l'altra en les recerques. Els dubtes sobre la seva naturalesa i el seu caràcter sempre hi són presents i forçosament obliguen a l'historiador o historiadora a triar una mirada concreta o formular hipòtesis diverses sobre com interpretar-la. Una mirada que es pretén examinar en aquest treball.

Doncs, el propòsit és tractar d'entendre les interpretacions que s'han fet de la vida de Lucrecia Borja, específicament mitjançant la biografia. El treball es divideix en dues parts. La primera consisteix a estudiar el vessant historiogràfic, des dels inicis de l'estudi científic, al segle XIX, fins a la consolidació de la seva biografia. Així, es tractaria de veure com aquest personatge històric ha arribat a l'actualitat.

La segona part és una exploració de les fonts escrites i visuals. En les escrites, es busca entendre l'estructuració de la biografia. Això vol dir la cronologia, els apartats i les línies d'investigació més destacables respecte a la vida de Lucrecia. A més a més, es tracta de mostrar què vol dir el fet d'*escriure la vida d'una dona*¹ com Lucrecia Borja, des d'una perspectiva feminista. Finalment, quant a les fonts visuals, l'objectiu és mostrar quines representacions s'han conservat i associat amb Lucrecia, amb la finalitat d'examinar la imatge que ha quedat d'ella.

¹ Heilbrun, Carolyn G. (1988). *Writing a Woman's Life*. Ballantine Books.

2. Historiografia

2.1. Introducció a la historiografia: La llegenda negra

Per tal d'endinsar-se en l'aspecte historiogràfic, és necessari tenir en compte: primerament, el perquè de l'elecció de les obres i els corrents historiogràfics i, en segon lloc, els antecedents i l'*statu quo* de la reputació de Lucrecia abans que els diversos corrents historiogràfics comencin a analitzar aquesta gran figura històrica.

L'objectiu és fer una anàlisi cronològica de la historiografia. Així, es posen en relleu tres punts historiogràfics. La primera historiografia és aquella que fa referència al corrent rehabilitador de la figura de Lucrecia que es va iniciar al segle XIX. És l'època en la qual s'escriu la primera biografia sobre el personatge i l'autor principal a destacar és Ferdinand Gregorovius.

La segona obra historiogràfica, la biografia elaborada per Maria Bellonci, pretén accentuar com les bases biogràfiques de Gregorovius van arribar al segle XX i com una altra biografia de referència va aparèixer com a reacció a la primera. En darrer lloc, hi ha el pas a la biografia moderna, amb l'exemple de l'obra de Sarah Bradford. Aquí cal observar els nous estudis i el creixent interès acadèmic. El que es pretén, així doncs, és veure l'evolució de la interpretació de Lucrecia en els estudis biogràfics.

La literatura referent a Lucrecia, especialment la biogràfica, és extensa. L'aspiració d'aquest treball no és la de recopilar la bibliografia completa i fer una llista superficial de totes les obres. Això no aportaria res nou i seria redundant. El que s'ha de tenir en compte és que les tres biografies que s'examinaran poden ser considerades les principals obres de referència.² Són aquelles que figuren més vegades en altres estudis, fet que demostra la seva influència i rellevància. Cada una representa una època, és a dir, una visió historiogràfica, i un país diferent, sent Gregorovius alemany, Bellonci, italiana, i Bradford, anglesa.

² Duran i Grau, Eulàlia. (2008). La família Borja: historiografia, llegenda, tema literari. *Catalan Historical Review*, (1), p. 215.

Però, abans de profunditzar en cada etapa historiogràfica, cal considerar el context. És necessari parlar de la imatge dels Borja i la seva popularitat a través de la llegenda negra que es va crear al seu voltant.

La reputació de la família Borja i el discurs llegendari que consegüentment es va configurar van ser primerament producte del seu temps. La pujada al poder en 1492 de Roderic de Borja, convertit en Alexandre VI com a papa, es va produir en un moment crític per a la part més espiritual de l'Església. Gradualment, el papat havia anat transformant-se en un poder polític i temporal, reforçant el seu lloc en el panorama polític europeu, com un altre Estat més amb un pes secular significatiu.³ D'aquesta manera, la rigidesa eclesiàstica i el manteniment de la moral privada havien resultat trastocades.⁴ Aquesta secularització ha estat lligada a la corrupció del poder eclesiàstic,⁵ cosa que subratlla eines de manteniment de poder com el nepotisme i la simonia. Les reformes van ser atacades per protestants i reformistes, que en especial no van perdonar la moral laxa dels papes.

El papa Borja va afavorir una política de nepotisme i va atorgar tot mena de títols i honors als seus fills, fet bastant comú i assumit entre els pontífexs.⁶ Encara que la pompositat a l'hora d'afavorir els seus parents ha estat subratllada,⁷ la propaganda antiborgiana que es va dispersar per tota la península va partir d'altres raons. S'ha argumentat que el sentiment crític cap a la família⁸ va ser exaltat pel fet de ser estrangera i per l'acumulació de poder i riquesa, cosa que no afavoria els altres llinatges italians del moment.⁹

Un dels textos contemporanis, que sol assenyalar-se respecte a l'origen dels rumors i de la llegenda, és el *Liber Notarum*¹⁰ de Johannes Burckard, el mestre de cerimònies papals. Aquest dietari consta de descripcions detallades i metòdiques de tot allò que Burckard va presenciar durant el pontificat d'Alexandre. Per tant, va esdevenir un instrument clau, tant per a la propaganda antipapal com per a la investigació històrica. El testimoni de Burckard, pel seu to més aviat objectiu, és concebut com un dels documents de referència per la recerca de la

³ Prodi, P. (2010). *El Soberano pontífice. Un cuerpo y dos almas: la monarquía papal en la primera edad moderna*. Akal, p. 37.

⁴ Duran i Grau, 2008, p. 216-217.

⁵ Prodi, 2010, p. 37.

⁶ Bradford, S. (2004). *Lucrezia Borgia: Life, Love and Death in Renaissance Italy*. Viking, p. 22.

⁷ Mallett, M. (1969). *The Borgias: the rise and fall of a Renaissance dynasty*. Barnes & Noble, p. 56-57.

⁸ Duran i Grau, 2008, p. 217.

⁹ Mira, J. F. (2016). Els Borja: una família, un temps, una llegenda. *Revista Borja. Revista de l'Institut Internacional d'Estudis Borgians*, (5), p. 3. <https://www.raco.cat/index.php/RevistaBorja/article/view/316194>

¹⁰ Burckard, J. (2003). *Biblioteca Borja: dietari secret*. Tres i Quatre.

veritat. Tot i això, no ha estat immune a les crítiques d'alguns historiadors, que l'han acusat de certa imparcialitat.

Entre altres mostres notables del sentiment antiborgià, hi ha la famosa carta a Silvio Savelli, reproduïda per Burckard i per Marino Sanuto¹¹ al seu diari,¹² i les obres de l'historiador florentí, Francesco Guicciardini.¹³ A partir de la carta es va difondre l'existència d'esdeveniments que van marcar la imatge de Lucrecia al llarg de la història. El més rellevant va ser un banquet, descrit com una bacanal, amb la participació de cinquanta cortesanes.¹⁴ L'assistència de Lucrecia és força discutida fins a l'actualitat.

Amb el temps, les acusacions contra els Borja es van anar acumulant. Les més reiterades van ser relacionades amb l'incest, l'assassinat, l'enverinament i, fins i tot, el pacte amb el diable.¹⁵ El protagonisme de Lucrecia en les difamacions és recalable. Se li va atribuir la incestuositat amb el pare i els dos germans, així com la participació en tota mena d'actes corruptes i immorals.

El perfilament en aquests termes tan desfavorables va culminar amb l'arribada del segle XIX, moment en què l'interès en la història i el Renaixement es va intensificar notablement.¹⁶ Amb la irrompuda en escena del Romanticisme, un moviment amb una nostàlgia cap al passat, els Borja van reaparèixer com a protagonistes de diverses obres literàries.

Un dels màxims exponents d'aquest moviment va ser l'escriptor francès, Víctor Hugo, qui va jugar una part cabdal en la plasmació de la llegenda en l'imaginari popular de l'època. El seu drama, *Lucrece Borgia*, estrenat en 1833, introdueix a una dona monstruosa, que ell mateix associa amb: "la difformité morale la plus hideuse, la plus repoussante, la plus complète."¹⁷ El dramaturg, a l'hora de justificar la seva representació de Lucrecia, refereix als escrits de Tomaso Tomasi,¹⁸ Guicciardini i Burckard:¹⁹ fonts essencials, que com ja s'ha mencionat, han estat emprades per escampar els pecats adjudicats a la família.

¹¹ Sanuto, M. (1879). *I diari di Marino Sanuto: (MCCCCXCVI-MDXXXIII) dall' autografo Marciano ital. cl. VII codd. CDXIX-CDLXXVII*. F. Visentini.

¹² Gregorovius, F. (1903). *Lucretia Borgia: According to original documents and correspondence of her day*. D. Appleton and Company, p. 178.

¹³ Guicciardini, F. (1932). *Storia d'Italia*. Adriano Salani Editore.

¹⁴ Mallett, 1969, p. 231.

¹⁵ Gregorovius, 1903, p. 288-289.

¹⁶ Hermann-Röttgen, M. (1992). *Die Familie Borgia: Geschichte einer Legende*. J.B. Metzler, p. 115.

¹⁷ Hugo, V. (1833). *Lucrece Borgia*. J. Hetzel, p. 2.

¹⁸ Tomasi, T. (1655). *La vita del duca Valentino*. Gio. Bapt. Lucio Vero.

¹⁹ Cloulas, I. (1989). *The Borgias*. Franklin Watts, p. 340.

L'autora Marion Hermann-Röttgen, que ha analitzat aquesta *literaturització* de la història i la configuració del mite de Lucrecia, ho explica com una aproximació psicològica per part dels autors romàntics. Teoritza que, aquests, a més d'aprofitar la llegenda existent, la van transformar en una nova.²⁰

Presenta diferents factors per a l'atorgament del paper central a Lucrecia: "Alle Eigenschaften lassen sich ihr zuordnen: die Unschuld aufgrund ihrer Jugend und ihrer Abhängigkeit von den mächtigen Männern ihrer Familie, die Verruchtheit aufgrund ihrer Mitschuld oder doch unbestrittenen Nähe zu zahlreichen Verbrechen."²¹ Lucrecia és concebuda com una jove innocent que depèn dels homes de la família. Però, a la vegada, és còmplice dels seus crims terribles. Existeix, per tant, una contradicció inevitable en la seva persona.

Hermann-Röttgen també atribueix aquest dibuix psicològic a la necessitat de representar la potent classe que pot ser anomenada *burgesa* mitjançant la història inventada de la vida de Lucrecia.²² Segons ella, els conflictes interns es configuren per retratar els problemes masculins de l'època. Es tracta de l'imaginari d'un *ideal femení* i la presència d'un *conflicte masculí no resolt*.²³

L'adaptació de l'obra d'Hugo a l'òpera de 1833, pel compositor Gaetano Donizetti, va proporcionar encara més centralitat al mite de Lucrecia Borja. Internacionalment, el seu èxit rotund va portar a la celebració d'aquesta *femme fatale*.²⁴ La veritat històrica va quedar amagada baix el triomf del relat literari i Lucrecia va veure's deformada, consolidada com el símbol de la dona perversa, ambiciosa i venjativa.²⁵

Cal afegir que Hermann-Röttgen explica el destí de Lucrecia, post-Hugo: "Der Lucrezia-Figur nach Hugo stehen nur noch zwei Wege offen: der einer braven Bürgersfrau, die vom rechten Weg abzukommen droht, oder der einer Femme fatale, die entweder bekehrt und reuevoll oder gefährlich und unbesiegbar ist."²⁶ La interpretació de Lucrecia té dues opcions: la de la rehabilitació absoluta i la de la condemna decidida.

²⁰ Hermann-Röttgen, 1992, p. 124.

²¹ *Ibid.*, p. 126.

²² *Ibid.*, p. 130.

²³ *Ibid.*, p. 126.

²⁴ Huertas, A. (2017). Los Borja en la narrativa: Apuntes para su historia. *SCRIPTA. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, (9), p. 352. doi:10.7203/SCRIPTA.9.10352

²⁵ Gomar, M. (2017). Lucrecia Borja en la premsa espanyola de 1835 a 1875. *SCRIPTA. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, (9), 324-341. doi:10.7203/SCRIPTA.9.10350

²⁶ Hermann-Röttgen, 1992, p. 141.

Així, s'ha de remarcar que la historiografia dedicada als Borja es va caracteritzar per la divisió entre els acusadors i defensors.²⁷ El debat al voltant dels crims associats a la família van portar a un trencament profund. El que se subratlla és la falta d'imparcialitat i les ganes de provar els arguments exposats, siguin a favor o en contra, en detriment de la veritat i de l'equilibri històric.

La interpretació va anar en direccions diferents. Els fets més controvertits, com ara l'assassinat del duc de Gandia, la culpabilitat de Cèsar en la mort del germà i del segon marit de Lucrecia, l'origen de l'*Infans Romanus* i l'incest de Lucrecia, van ser temes de debat i de contrast.²⁸ Ara bé, no només es va debatre sobre les controvèrsies, sinó que fins i tot el més essencial va acabar sent qüestionat. Doncs, es pot afirmar que la singularitat de la família Borja pot ser observada fins i tot en el tractament històric que se'ls ha donat.

2.2. La primera historiografia

Com a conseqüència de la narrativa llegendària i mítica proposada pels literats del segle XIX, aquells interessats en la recerca de la realitat històrica es van veure amb l'obligació de respondre a la imatge popularitzada de Lucrecia. Aquesta nova corrent per a la rehabilitació de Lucrecia va ser protagonitzada per l'historiador alemany, Ferdinand Gregorovius, autor d'una de les primeres biografies sobre el personatge, *Lucrezia Borgia und ihre Zeit* (1874).

El context historiogràfic en què va tenir lloc la primera reivindicació del personatge va empènyer els historiadors i historiadores cap a l'anàlisi de les fonts primàries i va posar en primer pla una investigació històrica objectiva i distanciada.²⁹ Es tracta de l'època de l'historicisme i el positivisme. D'una renovació històrica, en la figura de Leopold von Ranke, que pretenia desenvolupar l'estudi històric basat en un mètode científic.

²⁷ Bellonci, M. (1948). *Lucrecia Borja. Su vida y su época*. Luis Miracle, p. 483.

²⁸ Hermann-Röttgen, 1992, p. 119.

²⁹ La Parra López, S. (1996). La mirada sobre los Borja (notas críticas para un estado de la cuestión). *Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, (15), p. 389.

Gregorovius no va ser el primer a contribuir al propòsit de rehabilitació. Hi ha uns antecedents i, tal com menciona ell mateix a la introducció de la seva obra, es van escriure: com l'assaig per Giuseppe Campori, *Una vittima della storia, Lucrezia Borgia* (1866), *Lucrezia Borgia in Ferrara, Sposa a Don Alfonso d'Este, Memorie storiche* (1867) d'Antonelli, *Lucrezia Borgia Duchessa di Ferrara* (1869) de Giovanni Zucchetti i *Lucrezia Borgia, Duchess of Ferrara. A Biography. Illustrated by rare and unpublished documents* (1869) de William Gilbert. Pel que fa a Thomas Roscoe, amb *The Life and Pontificate of Leo the Tenth* (1805), li dóna el crèdit de ser el primer a elaborar una defensa justa de Lucrecia.

Els esmenta com a escriptors que tenien la intenció de reparar la imatge de Lucrecia i d'esborrar els vestigis de la llegenda. S'observa pels títols que es tracta de monografies que recalquen la seva vida post-romana, com a duquesa de Ferrara, que és l'etapa més utilitzada per demostrar la seva innocència. En contrast, Gregorovius cobreix la vida sencera, oferint una obra molt més completa. També es diferencia per la seva aproximació més científica, com ell mateix menciona en detriment a la biografia de Gilbert.³⁰

Quant a la finalitat de l'obra, Gregorovius insisteix que ha elegit estudiar a Lucrecia: pel descobriment que va fer dels seus capítols matrimonials, elaborats per Camillo Beneimbene, i per la curiositat de descobrir el perfil veritable d'una dona tan misteriosa, que en contrast al pare i germà, no havia rebut suficient atenció.

Doncs, seguint el primer motiu, el dels documents matrimonials, seria adequat posar èmfasi en la metodologia emprada per aquest historiador, considerat per alguns com a pioner en l'exploració d'arxius.³¹ Gregorovius s'apropa al tema des d'una perspectiva científica i en la seva feina es basa en la interpretació personal dels documents originals. Així, aprofita les troballes que fa als arxius escampats per tota la península italiana: a Mòdena, Màntua, Nepi, Pesaro, Ferrara, Florència. Es recolza especialment en la correspondència, tant en les cartes intercanviades entre els protagonistes com en les descripcions dels ambaixadors als seus prínceps. En total, als documents ja descoberts, afegeix seixanta-sis de nous.³²

³⁰ Gregorovius, 1903, p. XIX.

³¹ Chambers, D. S. (2000). Ferdinand Gregorovius and Renaissance Rome. *Renaissance Studies*. 14(4), p. 409-434.

³² Cloulas, 1989, p. 341.

Aquest aspecte de fidelitat a les fonts primàries és el que atorga una credibilitat superior a la biografia de Gregorovius. La recopilació dels documents el converteix en un treball fonamental pel futur de la historiografia sobre Lucrecia, com a principal obra de referència.³³

El segon raonament donat per a l'elaboració de la biografia és el del misteri que envolta la protagonista. Aquí és on l'autor fa una resposta al relat literari de Lucrecia: "I have substituted history for romance."³⁴ Es tracta de la necessitat d'assignar-li la historicitat apropiada³⁵ i de deslligar-la, tal com la qualifica, de *monstre moral* com apareix a l'obra de Víctor Hugo. Potser és per això per què decideix centrar-se més en la vida de Lucrecia a Roma, que considera més llegendària que els seus darrers anys a Ferrara.³⁶

En referència a la recepció de l'obra, va ser generalment positiva. Les claus de l'èxit varen ser les aportacions de la investigació arxivística i la base històrica. Això no obstant, alguns historiadors posteriors han emfatitzat certs aspectes insuficients del llibre. Val a dir que la crítica no li treu la rellevància que va tenir en la trajectòria de la historiografia borgiana, però definitivament posa en dubte si la rehabilitació que tant es desitjava va ser aconseguida.

Per una part, quant a la forma, s'ha reprovat la narrativitat. Alguns acadèmics afirmen que, juntament amb Ranke, se l'ha considerat més com a un novel·lista que com a un historiador narrador.³⁷ No és una valoració del tot equivocada pel que fa a la seva manera d'escriure, però no significa una pèrdua de valor o de qualitat. El factor narratiu és present en gran part de les biografies escrites sobre Lucrecia, com es mostrarà al llarg d'aquest projecte.

El problema més greu apareix amb les suposicions i les descripcions dels sentiments dels personatges.³⁸ Aquest tret esdevé criticable per la intenció definida pel mateix autor, la d'adherir-se el més possible al document original.

Algunes mostres evidents es troben en fragments en què assumeix els pensaments de Lucrecia:

If, when Lucretia entered Pesaro, her soul—young as she was—was not already dead
to all agreeable sensations, she must have enjoyed for the first time the blessed sense

³³ Duran i Grau, 2008, p. 215.

³⁴ Gregorovius, 1903, p. XXII.

³⁵ Zarri, G. (2007). Il Rinascimento di Lucrezia Borgia. *Scienza & Politica: per una storia delle dottrine*, 19(37), p. 67. doi:10.6092/issn.1825-9618/2791

³⁶ Gregorovius, 1903, p. XXIII.

³⁷ Noble, T. F. X. (1996). Ferdinand Gregorovius und Italien: Eine Kritische Würdigung. by Arnold Esch, Jens Petersen. *Speculum*, 71(2), p. 420.

³⁸ Münz, S. (1892). Ferdinand Gregorovius. *The English Historical Review*, 7(28), p. 699.

of freedom. To her, gloomy Rome, with the dismal Vatican and its passions and crimes, must have seemed like a prison from which she had escaped.³⁹

També ho fa amb les relacions entre els membres de la família, com la de Lucrecia i Cèsar: “Lucretia certainly must have been pleased by her brother's long absence; the Vatican was less turbulent.⁴⁰” I no s’ha d’oblidar les reaccions de Lucrecia a esdeveniments importants: “The death of Lucretia's first husband must have vividly reminded her of the wrong she had done him, because she had not reached the age when frivolity no longer dulled conscience.⁴¹”

Encara que entre els seus objectius Gregorovius remarca voler escriure una història de Lucrecia i no una disculpa,⁴² molts li retreuen la superficialitat a l’hora de comprendre la seva protagonista. Al llarg de l’obra, la moralitat té una presència remarcable. No només els valors de l’historiador aplicats en alguns paràgrafs, sinó que també els judicis morals a les accions, tant de Lucrecia com de la resta dels Borja.

Primerament, hi ha una victimització de Lucrecia. “Lucretia Borgia is the most unfortunate woman in modern history⁴³” és la frase que introdueix l’obra. La concep com a una víctima del seu pare i germà, com a un titella política: “In the hands of her father and her brother, however, she became the tool and also the victim of their political machinations, against which she had not the strenght to make any resistance.⁴⁴” Recalca la pèrdua de la seva autonomia: “Thus Lucretia, when only a child eleven years of age, found her hand and life happiness subjected to the will of another, and from that time she was no longer the shaper of her own destiny.⁴⁵”

Això es relaciona amb la perspectiva moral que té cap a la família i la vida que portaven a Roma, en la cort papal. És evident que creu fermament en la immoralitat dels Borja i la possibilitat de la corrupció de Lucrecia:

Could a young creature of only fourteen years remain pure in such an atmosphere?

Must not the immorality in the midst of which she was forced to live have poisoned

³⁹ Gregorovius, 1903, p. 80.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 125.

⁴¹ *Ibid.*, p. 331.

⁴² *Ibid.*, p. XXI.

⁴³ *Ibid.*, p. XVII.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 101.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 42.

her senses, dulled her ideas of morality and virtue, and finally have penetrated her own character?⁴⁶

Malgrat l'intent de restablir-la al marge d'ells, com a una excepció, acaba argumentant que la seva importància en la història és gràcies a l'associació amb la família:

She was thoughtless and was filled with the joy of living. We do not know that she ever went through any moral struggles or whether she ever found herself in conscious conflict with the actualities of her life and of her environment. [...] If she had not been the daughter of Alexander VI and the sister of Caesar Borgia, she would have been unnoticed by the historians of her age or, at most, would have been mentioned only as one of the many charming women who constituted the society of Rome.⁴⁷

Apareix, doncs, la caracterització més clara de la dona: “Of a truth, she appears very weak and characterless. We must not look for great qualities of soul in Lucretia, for she possessed them not.”⁴⁸ Lucrècia, en la seva pròpia biografia, troba un crític dur en Gregorovius, qui la descriu com a una jova sense cap traç de caràcter: “...she shows herself to have had as little will as she had character...”⁴⁹

De tota manera, deixant de banda els raonaments sobre la moralitat i la sentència sobre el caràcter, Gregorovius té una admiració per a la vida de Lucrècia. És a dir, per a les circumstàncies que l'envolten: “Her connection with the Vatican, the mystery which surrounded her, and the fate she shuffered, make her one of the most fascinating women of her age.”⁵⁰ No la considera extraordinària com a dona, simplement com a Lucrècia, però reconeix que la família en la qual creix mereix ser considerada.

Hermann-Röttgen escriu que Gregorovius parteix de la mateixa contradicció en la figura de Lucrècia que Hugo⁵¹ i que la rehabilitació que fa és una oposició completa a la llegenda.

⁴⁶ Gregorovius, 1903, p. 70.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 101.

⁴⁸ *Ibid.*, p. 150-151.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 109.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 126.

⁵¹ Hermann-Röttgen, 1992, p. 146.

Lucrècia passa de ser culpable a ser una víctima. Aleshores, la biografia de Gregorovius ha de ser qualificada de reaccionària, en relació amb la llegenda a la qual respon. L'autora ho posa en aquests termes: "Gregorovius ist nicht ohne Hugo zu denken [...]. Gregorovius hätte seine Lucrezia vielleicht nie geschrieben, wenn ihn nicht Hugos »Monster« zu einer Gegendarstellung provoziert hätte⁵²", fet que fa qüestionar si realment aconsegueix la reparació que es proposa.

De totes maneres, cal reiterar la seva magnitud, com també la influència que va tenir. La majoria d'obres posteriors fan referència a l'estudi de Ferdinand Gregorovius. L'impacte que va tenir, sigui positiu o negatiu, no pot ser negat. Com a biografia que es recolza en la informació extreta dels arxius, el llibre va donar pas a investigacions més científiques. Per l'altra part, com a interpretació de la dona, va proposar una visió d'extrem, que serà repetida per uns i rebutjada per altres.

2.3. Lucrècia Borja de Maria Bellonci

Entrant en el segle XX, en una historiografia post-Gregorovius, apareix una altra biografia sobre Lucrècia Borja que va aconseguir tenir gran ressò. Es tracta de *Lucrezia Borgia: La sua vita e i suoi tempi*, escrita per Maria Bellonci i publicada originalment en 1939 i amb més de trenta edicions fins a l'actualitat.

L'impacte de l'obra de Ferdinand Gregorovius va quedar reflectit en la monografia de l'escriptora italiana, així com en una biografia publicada uns anys abans, en 1922: *Lucrecia Borja: Estudio histórico* del marquès Wenceslao Ramírez de Villa-Urrutia.

Amb la temptativa de donar a conèixer la vertadera Lucrècia Borja als espanyols⁵³ i de divulgar els estudis que s'havien publicat sobre ella, Villa-Urrutia anota que:

Propúsose Gregorovius solamente limpiar a su heroína de todo el fango que sobre ella había vertido la calumnia, tanto la de sus contemporáneos italianos, como la del

⁵² Hermann-Röttgen, 1992, p. 120.

⁵³ Ramírez de Villa-Urrutia, W. (1922). *Lucrecia Borja: Estudio histórico*. Francisco Beltrán, p. 10.

dramaturgo francés que la sacó a las tablas sin el más mínimo respeto a la verdad, y rehabilitarla, dejándola reducida a las modestas proporciones de una pecadora común y corriente [...]. Rasgólo Gregorovius, y su libro pareció una revelación que satisfizo, sin embargo, a pocos. La diosa bajó del pedestal y las gentes quedaron muy mohinas al ver que el supuesto monstruo apocalíptico era una mujer de carne y hueso, de la talla y condición de los demás mortales y con las flaquezas propias de su sexo.⁵⁴

La reflexió del marquès s'encamina per la mateixa línia que l'opinió de Maria Bellonci, qui deixa clara la visió que té cap a l'aportació de l'historiador alemany:

Porque las calumnias, las inmensas y patentes calumnias que hinchan su figura en el drama de Víctor Hugo, no son nada, pero, por lo menos, le comunican una palpitante vitalidad en comparación con la exangüe rehabilitación que ha hecho de ella el más fidedigno de sus historiadores: Ferdinando Gregorovius.

[...]

...obra en que no solo niega la responsabilidad de las culpas, sino también la vida propia a aquélla que había sentido tan hondamente el valor de la existencia en su paso sensible por las estaciones del mundo.⁵⁵

El distanciament de Gregorovius és entès quan es mira l'aproximació que té Bellonci cap a Lucrecia. El que realment vol és centrar-se en la seva vida, no només en els crims atribuïts, per mostrar la humanitat de la dona: "...se pueden ver transcurrir los días y las horas de la vida de Lucrecia Borja, y captarla como mujer, en sus gestos íntimos y familiares, en sus estados de ánimo, y casi en su parpadeo."⁵⁶

El fenomen rehabilitador del segle XIX havia presentat al món una dona interpretada sense matisos, en blanc i negre. Com ja s'ha explicat, el dilema era entre quin relat desenvolupar: el de la Lucrecia monstruosa de la llegenda o el de la Lucrecia víctima, popularitzada per

⁵⁴ Ramírez de Villa-Urrutia, 1922, p. 7.

⁵⁵ Bellonci, 1948, p. 483.

⁵⁶ *Ibíd.*, p. 485.

Gregorovius. No s'havia parat a pensar que potser una concepció més equilibrada, que evités una caracterització que porta a la caricaturització de la dona, seria la que faria justícia a la història de Lucrecia. Respecte a això, Bellonci (1948) comenta: “Y como me he dedicado a hablar en especial de Lucrecia Borja, añadiré que de toda la familia ha sido la más maltratada por sus acusadores y por sus paladines: verdadero destino de mujer.”⁵⁷”

Així és que, mentre Gregorovius es pregunta com una dona tan lloada per poetes contemporanis podia haver comès els actes deplorables dels quals l'acusaven, Bellonci no es posa com a objectiu la rehabilitació de la figura històrica. No vol caure en la dicotomia proposada per la llegenda i acceptada, voluntàriament o involuntàriament, per Gregorovius.

Atorgar humanitat significa tenir certa empatia, reconèixer les culpes, però també posar èmfasi en les qualitats, actituds i decisions que marquen el caràcter d'una. És la idea que potser Lucrecia Borja va ser una dona del seu temps, una persona que es mereix ser entesa com a brillant unes vegades, grisa d'altres: però ni culpable de tots els mals, ni innocent i sense pensaments propis. En cap moment Bellonci afirma ser feminista, però la interpretació que dóna certament pot ser definida com a tal. A més, el fet que sigui la primera dona que escriu una biografia completa, i amb una perspectiva més ajustada, és un punt que val la pena tenir en compte.

La particularitat d'aquesta biografia és en l'estil narratiu. Existeix un debat sobre com definir la tipologia del text i, naturalment, sorgeix la pregunta de com és possible que un llibre que ha estat considerat una novel·la històrica per alguns hagi pogut esdevenir un text tan essencial per a la bibliografia borgiana.

Respecte a aquest tema, durant l'última dècada s'han publicat dues tesis doctorals a les quals caldria posar atenció. La primera és *Reconstruir historias: La interpretación feminista del Periodo de Heian y del Renacimiento Italiano en la obra de Enchi Fumiko y Maria Bellonci* (2011) d'Irene Starace i, la segona, *Una obra de Maria Bellonci. Lucrezia Borgia. Una reconstrucción de sus fuentes a la búsqueda de su definición de la historia* (2019) de Rosetta Ferrera.

⁵⁷ Bellonci, 1948, p. 483.

Irene Starace presenta l'obra de Bellonci com una fusió de ficció i investigació històrica⁵⁸ i argumenta el naixement d'un nou gènere en *Lucrezia Borgia*, desvinculant-la de la *biografia ficcionalitzada*.⁵⁹ Destaca la seva qualitat científica, però no sense remarcar la perspectiva emocional que adapta.⁶⁰ En definitiva, l'acaba entenent com una novel·la:

Es justamente en la reconstrucción de la interioridad donde interviene necesariamente la fantasía, donde la biografía se aleja de los datos y entra en la ficción. Además, su delimitación espacio-temporal bien definida y la presencia de un narrador (o, mejor dicho, de una narradora) son características de la narrativa, como he expuesto antes. Por esto es lícito definir *Lucrezia Borgia* como novela.⁶¹

En canvi, Ferrera parla d'una biografia històrica i creu que se l'ha descrit com a ficció històrica de manera errònia.⁶² Raona, i no és l'única,⁶³ que la definició com a *romanzo*⁶⁴ en si és equivocada:⁶⁵

Ecco ciò che per Maria Bellonci è il romanzo. Non un racconto fatto di finzioni, un diletto stilistico o una narrazione pseudo immaginata. Per Maria Bellonci il romanzo parte dai documenti storici, dall'analisi dell'eventi accaduti, troviamo lì l'avventura psicologica dell'umanità, del suo agire, la sua natura.⁶⁶

En aquesta línia, Susanna Scarparo justifica que: "...Bellonci assumes the roles both of historian and novelist by explicitly denying the oppositional relationship between the two."⁶⁷

⁵⁸ Starace, I. (2011). *Reconstruir historias: La interpretación feminista del Periodo de Heian y del Renacimiento Italiano en la obra de Enchi Fumiko y Maria Bellonci*. (Tesi doctoral, Universidad Autónoma de Madrid, Comunitat de Madrid), p. 15. <https://repositorio.uam.es/handle/10486/7823>

⁵⁹ Starace, 2011, p. 56.

⁶⁰ *Ibid.*, p. 67.

⁶¹ *Ibid.*, p. 57

⁶² Ferrera, R. (2019). *Un'opera di Maria Bellonci. Lucrezia Borgia. Una ricostruzione archivistica alla ricerca della storia*. (Tesi doctoral, Universidad Complutense de Madrid, Comunitat de Madrid), p. 299. <https://eprints.ucm.es/id/eprint/56554/>

⁶³ Batllori, M. (1994). *La Família Borja*. Tres i Quatre, p. 253.

⁶⁴ Whitfield, J. H. (1944). New Views upon the Borgias. *History*, 29(109), p. 83.

⁶⁵ La Parra López, 1996, p. 393.

⁶⁶ Ferrera, 2019, p. 296.

⁶⁷ Scarparo, S. (2002). "Sono uno storico in quanto scrittore": Imagining the past in Maria Bellonci's "Rinascimento Privato". *MLN*, 117(1), p. 231.

Dóna la veu a Bellonci, qui afirma: “Io sono storico in quanto sono scrittore.”⁶⁸ I, tornant a la mirada feminista, accentua la necessitat d’escriure la història de les dones d’una manera diferent del que ha fet la història oficial.⁶⁹

Per tant, hi ha dues qüestions a subratllar. La primera és que la metodologia de Bellonci va seguir l’exemple de Gregorovius, al qual va reconèixer el mèrit de la descoberta de documents. Per una part, Bellonci va fer una revisió completa de la bibliografia existent sobre els Borja, gràcies a la qual cosa va descobrir errors i interpretacions superficials que es va proposar corregir. Un exemple clar és a les notes, on desmenteix amb vehemència les especulacions d’Ignazio Dell’Oro sobre les relacions incestuoses de Lucrecia.⁷⁰

Per l’altra, l’autora va donar centralitat als documents trobats als arxius, particularment als de l’Arxiu de Mòdena, que li va permetre descobrir nova documentació, i d’altres com l’Arxiu Secret Vaticà. D’aquest mode, va aprofitar les cartes, les descripcions dels corresponsals dels Estats italians, els llibres de comptes i del guarda-roba de Lucrecia,⁷¹ textos que van ajudar a enfortir la recreació de l’època renaixentista i el detallisme en la narració dels fets.

Pel que fa a la segona qüestió, és necessari recalcar l’aspecte ficcional de la biografia. Com ja s’ha comentat en les tesis, és la narració dels pensaments i l’exploració de la vida interior dels personatges, que no s’ha de confondre amb la interpretació històrica. Se sol localitzar als finals dels capítols, en parts en què Bellonci intenta comprendre la psicologia de la protagonista i de qüestionar tot allò que no es troba en els documents oficials. Intenta remeiar el silenci de Lucrecia i es pregunta pels seus pensaments i reaccions. Aquest és el cas de la reacció davant el seu primer matrimoni:

...pero ¿qué pensaba de aquel marido por el que se le hacían tantas y tan variadas fiestas? ¿Y de sí misma? Ningún historiador se ha preguntado antes de juzgarla, cómo y en qué puntos de su vida íntima estaba de acuerdo con la que representaba...⁷²

⁶⁸ Citat a Scarparo, 2002, p. 231.

⁶⁹ Scarparo, 2002, p. 230-231.

⁷⁰ Bellonci, 1948, p. 505-510.

⁷¹ *Ibid.*, p. 484-485.

⁷² *Ibid.*, p. 45.

I sobre el consegüent anul·lament del mateix matrimoni, escriu: “¿Lloraba Lucrecia? ¿Cómo sentía la separación de su marido, de su persona, de su forma física?⁷³” A la vegada, apareixen dubtes sobre la opinió de Lucrècia davant fets controvertibles, com l’assassinat del seu germà, Joan: “¿Tenía Lucrecia tal conocimiento de sus hermanos, como para adivinar quién fuera el autor del delito? ¿Imaginaba o sospechaba algo?⁷⁴”

Altrament, el toc poètic realça la narrativa més emocional, que tracta de connectar amb la protagonista. Això s’observa amb la partida cap a Ferrara, que l’escriptora interpreta com una separació absoluta entre la ciutat de Roma i la dona, i com un renaixement de Lucrècia:

La que pasaba no era ya la hija del papa, Lucrecia Borja, sino la duquesa de Ferrara, desconocida, recién nacida, una extranjera, a la que había que contemplar sin revelarle nada, tapiándole hasta el último resquicio de los muros. Roma y Lucrecia ya no se reconocían entre sí.⁷⁵

També s’ha de tenir en compte que Bellonci poques vegades dóna la seva opinió. Normalment se cenyeix a la veritat reflectida a través dels documents. En cap moment descriu esdeveniments o personatges ficticis. Hi ha ocasions, fins i tot, que admet que hi ha una falta de documents respecte a Lucrècia. Això ocorre amb la mort de Perotto: “Las lágrimas que Lucrecia pudo verter no pertenecen a la historia⁷⁶”, així com amb l’atac al seu cunyat a Ferrara⁷⁷ i l’assassinat del seu confident, Hèrcules Strozzi.⁷⁸

La forma narrativa que se li va criticar a Gregorovius no pot ser considerada de la mateixa manera amb Bellonci, qui mai no va proclamar res més que buscar la veritat en els documents, amb un estil i comprensió pròpia. En principi, va afirmar no voler rehabilitar a Lucrècia, mirant amb fredor l’aproximació dels rehabilitadors. I això és el que realment va ajudar a donar justícia a la dona. Bellonci mai no va fugir de les controvèrsies borgianes: va analitzar no solament l’opinió pública, formada a partir dels escrits dels antiborgians i del cercle intel·lectual de la duquesa, sinó que també el parer d’aquells que van tenir la sort de conèixer-la i d’estar en la seva presència.

⁷³ Bellonci, 1948, p. 105.

⁷⁴ *Ibid.*, p. 120.

⁷⁵ *Ibid.*, p. 215-216.

⁷⁶ *Ibid.*, p. 122.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 362.

⁷⁸ *Ibid.*, p. 404.

En suma, Maria Bellonci va contribuir una visió única en la historiografia i va evidenciar que hi havia més d'un camí quant a la presentació de la investigació i interpretació històriques. Amb la seva *Lucrecia Borja*, va posar focus a la dona trobada als documents i a la dona absent, amb l'exploració de la mentalitat i la riquesa interna. Per totes aquestes raons, la biografia és sovint percebuda com a clàssica i obra de referència, juntament la biografia de l'historiador alemany.⁷⁹

2.4. La historiografia fins a l'actualitat

A partir de la segona meitat del segle XX, més concretament en les darreres dècades, l'interès internacional cap a la figura de Lucrecia va anar en augment. Arran el succés de la biografia italiana de Maria Bellonci, es van escriure d'altres, com *Lucrezia Borgia: A Biography* (1978) de Rachel Erlanger i *Lucrece Borgia* (1993) de Geneviève Chastenet.

La primera, americana, i la segona, francesa, les dues biografies van beure de la font de Gregorovius i de Bellonci, ja considerats com a autors essencials per a l'anàlisi de la vida de la Borja. Més recentment, s'ha escrit un altre, aquesta vegada per una escriptora anglesa: *Lucrezia Borgia: Life, Love and Death in Renaissance Italy* (2004), de Sarah Bradford.

D'entrada, la postura de Bradford respecte al problema d'extrems en la historiografia de Lucrecia queda revelada. Menciona la seva descripció com a vilana en la història, la literatura i el cinema i, a continuació, la positivització que es va portar a terme al segle XIX: "...the general conclusion was that, if she were not a murderer and a whore, she was no more than an empty-headed blonde, helpless victim of the males in her family."⁸⁰

Combatent aquests dos pols, l'autora ofereix la seva obra com un balanç entre la llum positiva i la negativa. Es planteja desxifrar la realitat, sense caure en la caricaturització. El mètode pel qual es decanta la porta cap als arxius, la qual cosa ajuda a fer parlar a la mateixa Lucrecia.⁸¹

⁷⁹ La Parra López, 1996, p. 393.

⁸⁰ Bradford, 2004, p. XXIII.

⁸¹ *Ibid.*, p. XXIV.

És una mirada que indubtablement recorda a Bellonci, la qual és esmentada per Bradford com la principal biògrafa moderna de Lucrecia.⁸²

La perspectiva des de la qual parteix també pot ser descrita com a feminista. És possible que aquesta visió fos condicionada, no només per l'antecedent de Bellonci, sinó també per l'enfocament cap a una *Història de les dones* des dels anys setanta. Aquesta va ser una època que va impulsar l'estudi de les dones a la història a través del format de la biografia. L'atenció va ser posada primerament en les dones invisibilitzades i marginades. Més endavant, va sorgir una fixació per l'anàlisi de les vides excepcionals, que destacaven per la seva singularitat en la història. La vida d'una dona va ser observada des del punt de vista feminista, promogut pel moviment de la mateixa dècada.⁸³ Això va significar un aclariment no tan sols dels fets, sinó de la ment de les dones estudiades. Explicar la vida interior va esdevenir primordial,⁸⁴ el qual és un altre aspecte que recorda a la biografia més *humana* de Bellonci, que es va antecedir per unes dècades.

Doncs, Bradford explica la vida d'una dona que comença per una infantesa dissenyada pels interessos polítics de la família. Amb el temps, malgrat això, supera la dificultat que suposa ser una Borja i emergeix com a una dona intel·ligent, amb caràcter i experiència suficient per decidir la seva sort a la cort de Ferrara.⁸⁵ Navega un *món dominat per homes*,⁸⁶ tal com recalca l'autora. S'assoleix el retrat d'una dona dinàmica: una Lucrecia complexa i a vegades problemàtica de delimitar. En definitiva, una dona que mai no podria haver estat caracteritzada per la passivitat de la qual ha estat acusada.⁸⁷

Com a una de les últimes qüestions, respecte a la consolidació de la biografia mitjançant els exemples analitzats, convé cridar l'atenció sobre l'estat actual de les investigacions. Resulta curiós que la insistència a interpretar la figura de Lucrecia hagi conduït, en moltes ocasions, a la repetició de la mateixa història. Si en els llibres de Gregorovius, Bellonci i Bradford, la

⁸² Bradford, 2004, p. 100.

⁸³ Caine, B. (1994). Feminist biography and feminist history. *Women's History Review*, 3(2), 247-261.

⁸⁴ Heilbrun, 1988, p. 16.

⁸⁵ Bradford, 2004, p. XXIII-XXIV.

⁸⁶ *Ibid.*, p. 17.

⁸⁷ Oliva, A.M. (2009). Cesare e Lucrezia Borgia negli archivi e nelle biblioteche italiane. Alcune riflessioni. *Revista Borja. Revista de l'Institut Internacional d'Estudis Borgians*, (2), p. 321. <https://www.raco.cat/index.php/RevistaBorja/article/view/183585>

interpretació dels documents va evolucionar, en les obres publicades a partir d'aquests, es va afavorir la reiteració dels fets principals.⁸⁸

És per això que cal preguntar: Hi ha més a explorar? Els nous estudis i l'atenció acadèmica indiquen que sí. En els últims anys, s'han examinat àmbits més específics de la vida de Lucrecia. A tall d'exemple, es troba el llibre sobre la religiositat de Lucrecia: *La 'religione' di Lucrezia Borgia. Le lettere inedite del confessore* (2006). Gabriella Zarri escriu sobre aspectes en què no se sol aprofundir, com la seva educació religiosa i l'espiritualitat que desenvolupa a Ferrara.⁸⁹ Tanmateix, el foment de l'estudi de Lucrecia ha estat portat a terme per organitzacions com l'Institut Internacional d'Estudis Borgians. Creat en 2002, és una institució que es dedica a promoure exposicions, actes, recopilacions de fonts bibliogràfics i traduccions d'obres, entre altres coses. És un excel·lent punt de referència per tot el relacionat amb la família Borja, ocupant Lucrecia un paper important.

En última instància, i per tancar la part historiogràfica del projecte, s'ha d'apuntar que, sense la fixació de les bases, probablement no s'haurien donat les anàlisis actuals. Com en moltes ocasions s'ha dit, per entendre la situació present, s'ha d'anar al passat. Sense un Gregorovius que desvela les fonts primàries, sense una Bellonci que reviu l'esperit de Lucrecia, i posteriorment, sense una Bradford que difon la veritat sobre la dona, el panorama corrent de projectes especialitzats quedaria totalment trastocat. Per acabar, cal reiterar que, per entendre la història de Lucrecia Borja, és fonamental fixar-se en com s'ha plasmat en el format biogràfic, des dels inicis fins a l'actualitat.

⁸⁸ Hermann-Röttgen, 1992, p. 169.

⁸⁹ Toldrà i Sabaté, M. (2007). Gabriela Zarri, La "religione" di Lucrezia Borgia. Le lettere inedite del confessore, Roma, 2006. *Revista Borja. Revista de l'Institut Internacional d'Estudis Borgians*, (1), 301-305. <https://www.raco.cat/index.php/RevistaBorja/article/view/183465>

3. Fonts escrites

3.1. Introducció a les fonts escrites

El punt comú en les biografies destacades és quant a la rellevància de les fonts escrites, que serveixen de base per als estudis. Gregorovius, Bellonci i Bradford li donen importància, com no podria ser menys, a la lectura i a la interpretació dels documents. Així, la biografia s'escriu estrictament a partir de les fonts arxivístiques i literàries. Els documents originals en què més es recolzen són les cartes i les informacions dels corresponents dels Estats italians,⁹⁰ en el cas que es tracta en aquest treball.

Com ja s'ha comentat anteriorment, Gregorovius va iniciar el seu projecte gràcies als protocols de Camillo Beneimbene, el notari que va recollir els capítols matrimonials de Lucrecia. A la introducció, l'historiador alemany exalta la rellevància de les cartes, més específicament les de Lorenzo Pucci, qui va deixar per escrit descripcions i converses molt valuoses.⁹¹ En les diferents edicions del llibre hi són presents diferents documents. Entre les il·lustracions, incorpora facsímils de dues cartes, una d'Alexandre VI a Lucrecia i una altra de Lucrecia al marquès Gonzaga.⁹² Quant al nombre de documents que es troba al final de l'obra, dóna a conèixer seixanta-cinc textos transcrits en total.⁹³

Pel que fa a Bellonci, l'escriptora facilita una enumeració de les fonts literàries i històriques que ha utilitzat per escriure la biografia. Es basa en aquells autors que van viure durant i una mica posteriorment als temps dels Borja.⁹⁴ Cal subratllar obres com el *Liber Notarum*⁹⁵ de Johannes Burckard, *El Príncep* (1513) de Nicolau Maquiavel⁹⁶ i els volums d'*Storia d'Italia*

⁹⁰ Bellonci, 1948, p. 484.

⁹¹ Gregorovius, 1903, p. 68-70.

⁹² *Ibid.*, p. 281 i 301.

⁹³ Gregorovius, F. (1874). *Lucrezia Borgia: Secondo documenti e carteggi del tempo*. Le Monnier, p. 347.

⁹⁴ Bellonci, 1948, p. 484.

⁹⁵ El llibre de Burckard va ser escrit durant el pontificat d'Alexandre VI. Va ser publicat per primera vegada en 1906 com a *Liber Notarum, ab Anno MCCCCLXXXIII Usque ad Annum MDVI*.

⁹⁶ Maquiavel, N. (1993). *El Príncep*. Edicions 62.

(1561) de Francesco Guicciardini. L'autora també fa menció de Paolo Giovio⁹⁷ i Segismondo dei Conti.⁹⁸ Quant als cronistes, presenta una llista:

...a los cronistas romanos Esteban Infessura⁹⁹ y Sebastián di Branca Tedallini,¹⁰⁰ el cronista umbro conocido bajo el nombre de Francisco Matarazzo,¹⁰¹ a Tomás de Silvestro¹⁰² de Orvieto, a los venecianos Malipiero,¹⁰³ Sanudo y Priuli,¹⁰⁴ a los napolitanos Notar Giacomo¹⁰⁵ y Passaro, a Jacobo Gherardi da Voltera;¹⁰⁶ al ferrarés Zambotto,¹⁰⁷ al español Zurita,¹⁰⁸ etc...¹⁰⁹

Una de les últimes parts del llibre consisteix en un apartat dedicat als documents utilitzats. Ella mateixa afirma que es tracta només d'una mostra, per tal de representar adequadament totes les èpoques de la vida de Lucrecia. Els primers vint-i-cinc documents, transcrits fidelment per l'autora, són textos de la correspondència entre els personatges. També destaca un poema escrit per Fausto Evangelista Maddaleni Capodiferro, dedicat a Lucrecia per a la seva tercera boda i conservat a la Biblioteca Vaticana.

Sarah Bradford aporta un llistat dels arxius visitats,¹¹⁰ així com els documents consultats a cada lloc. Menciona els arxius de la biblioteca de la Universitat de Cambridge, la *Biblioteca Comunale Ariostea di Ferrara*, l'*Archivio Gonzaga* als arxius estatals de Màntua, l'*Archivio Sforzesco* als arxius estatals de Milà, l'*Archivio Segreto Estense* als arxius estatals de Mòdena i l'Arxiu Secret Vaticà.

⁹⁷ Giovio, P. (1931). *Le vite del Gran Capitano e del Marchese di Pescara*. Giuseppe Laterza & Figli.

⁹⁸ Conti (dei), S. (1883). *Le storie dei suoi tempi dal 1475 al 1510*. Tip. di G. Barbera.

⁹⁹ Infessura, S. (1890). *Diario della città di Roma*. Forzani e C. tipografi del Senato.

¹⁰⁰ Tedallini (di Branca), S. (1907). *Il diario romano dal 3 maggio 1485 al 6 giugno 1524 di Sebastiano di Branca Tedallini*. S. Lapi.

¹⁰¹ Matarazzo, F. (1851). Cronaca dellà città di Perugia 1492-1503. *Archivio Storico Italiano*, 16(2), p. 1, 3-243, 689-692.

¹⁰² Silvestro (di), T. (1891). *Diario*. Tosini.

¹⁰³ Malipiero, D. (1843). Annali veneti dall'anno 1457 al 1500. *Archivio Storico Italiano*, 7(1), p. 3-586.

¹⁰⁴ Priuli, G. (2018). *I Diarii di Girolamo Priuli*. Forgotten Books.

¹⁰⁵ Garzilli, P. (2010). *Cronica di Napoli di Notar Giacomo*. Kessinger Publishing.

¹⁰⁶ Carusi, E. (2018). *Il Diario Romano di Jacopo Gherardi da Volterra: Dal VII Settembre 1479 al XII Agosto 1484*. Forgotten Books.

¹⁰⁷ Zambotti, B. (2018). *Diario Ferrarese dell'Anno 1476 Sino al 1504*. Forgotten Books.

¹⁰⁸ Zurita, J. (1967). *Anales de la Corona de Aragón*. Institución Fernando el Católico.

¹⁰⁹ Bellonci, 1948, p. 484.

¹¹⁰ Bradford, 2004, p. 368-371.

Per tant, els tres autors es recolzen en les mateixes fonts, però les interpretacions que proposen són diferents. La lectura dels textos varia segons l'autor o l'autora fins al punt que arriben a corregir les interpretacions els uns dels altres. Òbviament, això només s'aplica de Bellonci cap a Gregorovius i de Bradford cap a Bellonci i Gregorovius.

3.2. La biografia

Tot i que les interpretacions divergeixen, no es pot negar que la història de Lucrecia se sol presentar amb una configuració similar en quasi totes les obres. Les línies a observar varien molt poc, cosa que facilita compondre un traçat general del relat històric. Per aquest fet, després d'observar l'evolució de la interpretació de Lucrecia, caldria abordar les característiques principals de la biografia. Això significa explicar la seva estructura i indicar les parts que han estat més considerades.

La divisió en les biografies de Lucrecia Borja sol consistir en la separació de la vida en dues parts: Roma i Ferrara. La vida a Roma tracta els inicis, del 1480 al 1501: el naixement, l'ascens de la família al poder, la cort papal i els dos primers matrimonis. A Ferrara, se situa l'arribada de Lucrecia a la ciutat arrel el tercer matrimoni. S'explica, des de 1502 a 1519: la integració a la cort dels Este, la vida en matrimoni, la transformació en la duquesa de Ferrara i els últims anys, fins a la mort.

La segmentació no és solament de caire cronològic i espacial. És també simbòlic i concerneix el desenvolupament de la protagonista. Gregorovius comenta: "This moment was the turning point in Lucretia's life."¹¹¹, en relació amb la nova aliança amb els Este de Ferrara. La Lucrecia de Roma havia estat en mans de la seva família. Directament lligada a les ambicions del pare i el germà, havia disposat de poques oportunitats per prendre iniciatives pròpies. Quan per fi aconsegueix abandonar la ciutat i marxa a Ferrara, segueix sent una Borja, però l'allunyament permet que es deslligui bastant de la família i es formi com a persona.

¹¹¹ Gregorovius, 1903, p. 187.

La història acostuma a començar per una introducció concisa de la família Borja. S'inicia amb l'origen de la família a València i es relata el pas a Roma mitjançant Alfons de Borja, qui esdevé el papa Calixt III. Des d'aquí, apareix Roderic de Borja, el pare de la família a estudiar. Es fa un repàs de la seva carrera eclesiàstica, del cardenalat a la cancelleria, i finalment, arriba la pujada al poder. Roderic de Borja es converteix en el papa Alexandre VI l'any 1492.

A partir de l'ascens, es donen a conèixer les bases de la història. Es presenta la família i les relacions dins d'aquesta. Es troben en primer pla els fills de Roderic i de Vannozza Catanei, és a dir, els que seran coneguts com els bastards del papa. Són Cèsar, Joan, Lucrècia i Jofré. Dins d'aquest nucli familiar, hi ha Lucrècia, nascuda a Subiaco en 1480. El naixement i la infància no són moments ben documentats, i per tant, no són tan coneguts com les etapes posteriors de més exposició. Es coneix l'estada a Piazza Pizzo di Merlo, amb la seva mare, i el pas pel palau Orsini a Monte Giordano, sota la protecció d'Adriana del Milà, la cosina de Roderic.

En aquest moment és quan realment comença la caracterització de Lucrècia. Descrita com a una jove alegre, de cabells rossos i ulls clars, Lucrècia ressalta per la seva gràcia i modèstia, qualitats que reapareixen associades amb ella al llarg de la seva vida: "What was then called modesty (*pudor*) was the natural grace of a gifted woman increased by education and association. This modesty Lucretia Borgia possessed in a high degree."¹¹²,

Els historiadors, per tal de perfilar-la, es fixen en la seva educació, personalitat, habilitats, interessos, així com la relació amb els altres membres de la família. S'assenyala el domini de diverses llengües i l'estudi de la música, el dibuix i la literatura clàssica. En suma, una educació italiana completa.¹¹³ A més, Lucrècia és retratada com a la filla única d'una família amb vincles forts entre ells i tancada cap als altres. La gran estima cap al seu pare i germà Cèsar acaba sent relacionat amb les acusacions d'incest per part dels seus enemics, que van exagerar les relacions pròximes per interessos propis.¹¹⁴

L'etapa romana de Lucrècia es defineix a través de la política matrimonial impulsada per Alexandre i Cèsar. Aquest període es projecta entorn d'una sèrie de casaments, que van incidir en tots els aspectes de la seva vida. Lucrècia esdevé un instrument essencial en la política borgiana, que busca forjar una dinastia a la península Itàlica.

¹¹² Gregorovius, 1903, p. 28.

¹¹³ *Ibid.*, p. 31.

¹¹⁴ Bradford, 2004, p. 16-18.

Així és com la protagonista d'aquesta història entra en la trama principal. Lucrècia ja havia estat promesa dues vegades. La primera a Querubí de Centelles i després a Gaspar de Pròcida, com evidencien els capítols matrimonials de Beneimbene que tant interessaven a Gregorovius. Però just després d'ascendir al tron papal, amb el canvi d'interessos polítics, Alexandre VI va deixar enrere les aliances d'Espanya i va posar la mirada cap a les famílies italianes. Entre d'aquestes, va destacar la casa dels Sforza i per això van proposar a Giovanni Sforza com a pretendent. Aquest primer matrimoni converteix a la jova Lucrècia en comtessa de Pesaro.

Instal·lada a prop del Vaticà, al palau de Santa Maria in Portico, Lucrècia va triomfar en la seva nova cort, acompanyada per Adriana del Milà i Giulia Farnese, l'amant del papa. Les tres dones van tenir una gran influència sobre Alexandre, tal com va ser remarcat per alguns ambaixadors.¹¹⁵ A continuació, amb el desplaçament a la ciutat de Pesaro, s'introdueix l'àmbit polític en forma de la invasió francesa d'Itàlia pel rei Carles VIII, qui tenia la mirada posada cap a Nàpols. L'anàlisi de la situació política de la península sol reaparèixer en el relat biogràfic, atès que és rellevant per contextualitzar i per entendre el paper de Lucrècia en els interessos canviants de la família.

Els constants canvis en la política borgiana s'exemplifiquen exactament en el tractament d'aquest primer marit, qui, un cop retornada la pau i reunida la família a Roma, abandona a Lucrècia i fuig a Pesaro. Aquest és un moment clau per entendre el possible origen dels rumors contra els Borja. Les raons de la fugida de Giovanni de Roma van ser fortament discutides. Es va parlar d'assassinats, d'enverinaments, de la castedat de l'esposa. Les acusacions ambigües per part de Giovanni van tenir molt a veure amb l'associació de l'incest amb el nom de Lucrècia.¹¹⁶ El clima misteriós al torn de l'assumpte definitivament no va ajudar a calmar la situació.

A causa d'aquesta complicació en la vida matrimonial, Lucrècia va optar per retirar-se a un convent de sant Sixt, un moviment que constituiria un costum en moments de complicació en el futur.¹¹⁷ Aquest primer episodi escandalós va venir seguit d'un altre que va ocórrer durant la seva estada al convent. Es tracta de la seva suposada relació amb Pedro Calderón o Perotto, de la qual sorgeix el possible assassinament d'aquest per Cèsar i els dubtes sobre l'existència d'un fill, l'*Infans Romanus*.

¹¹⁵ Bradford, 2004, p. 35.

¹¹⁶ *Ibid.*, p. 67.

¹¹⁷ *Ibid.*, p. 58.

Tot seguit arriba l'anul·lament del matrimoni amb Giovanni Sforza, justificat per la no consumació del matrimoni. Finalment, l'aliança milanesa va ser trencada, però la reputació de Lucrecia no va sobreviure el cop: "These judges showed that Sforza had never consummated the marriage, and that his spouse was still a virgin, which, according to her contemporary Matarazzo of Perugia, set all Italy to laughing."¹¹⁸ A causa d'aquesta humiliació, a Giovanni Sforza s'atribueix la difusió del rumor de l'incest: "Consuming with hate and a desire for revenge, this was the reason he ascribed to the evil-minded Pope for dissolving the marriage. Thus the suspicion he let drop became a rumor, and the rumor ultimately crystallized into a belief."¹¹⁹

L'anul·lament va seguit d'un dels moments més coneguts i misteriosos de la història dels Borja: l'assassinat del seu germà Joan, el duc de Gandia. Els autors solen detallar les possibles causes i conseqüències de la seva mort. Però cal tenir en compte que Lucrecia no es trobava a Roma durant aquest temps. Al seu retorn, s'inicia el que es podria considerar com la següent etapa de la seva vida a Roma, amb el planejament d'un altre matrimoni i la continuació del paper de peó polític per a Lucrecia.

Aquest cop, l'aliança és amb Nàpols, a través d'Alfons d'Aragó, duc de Bisceglie i príncep de Salern. Lucrecia esdevé duquessa de Bisceglie, o com apuntaran molts biògrafs, la *tràgica duquessa de Bisceglie*, en 1498. El període segueix un patró similar al de la unió amb la família Sforza. Després d'un temps, la política fomentada per la família va canviar a favor dels francesos, cosa que va significar una pèrdua d'interès en els aragonesos. Això es va traduir en la pèrdua de favor dels Borja per Alfons.

Com ja havia succeït amb Sforza, el duc va fugir de Roma. S'entén que el consegüent nomenament de Lucrecia com a governadora de Spoleto i Foligno, i més endavant de Sermoneta, va ser una solució dissenyada pel papa per mantenir la situació baix control. Maria Bellonci interpreta el nomenament com a una estratègia per mantenir-la allunyada del marit. Escriu de la següent manera:

[El papa] No quería humillar a aquella Lucrecia tan querida; ¿qué mejor que rodearla, pues, de una dignidad altísima, a ella que era tan sensible a la dignidad? Nunca osaría ofender la majestad de su cargo con una fuga a la que se consideraría sin derecho

¹¹⁸ Gregorovius, 1903, p. 108.

¹¹⁹ *Ibid.*, p. 179.

cuando su personalidad fuera no ya la de una esposa abandonada, a la que le es lícito, es más, obligado, reunirse con su marido, sino la de un oficial del estado con graves reponsabilidades, en un momento de guerra inminente.¹²⁰

El final del matrimoni no arriba fins al retorn a Roma i el naixement del seu primer fill, Roderic de Bisceglie. Tot començat l'any del jubileu, el 1500, Alfons és assassinat. La raó és política i l'acusat principal és Cèsar. Es posa èmfasi en la desesperació de Lucrecia i la seva retirada a Nepi, mentre a Roma ja es comencen a buscar candidats per un altre matrimoni. Es tracta de l'últim marit de Lucrecia, Alfons d'Este, fill del duc de Ferrara.

Lucrecia, a diferència de les dues primeres vegades, participa activament en les negociacions del matrimoni: "Rome had become oppressive to her, her surroundings a constant reminder of things she would rather forget. This was her change to establish herself for life, to be no longer the pawn in Alexander and Cesare's high games."¹²¹ És una època de transició, que portarà a la separació definitiva de Roma i a l'obertura d'una nova fase.

Fins aquí arriben els esdeveniments claus de l'època romana. Com s'ha observat, s'insisteix a establir la funció de Lucrecia dins de la família. Es dibuixa a una dona directament relacionada amb els famosos crims i les controvèrsies dels Borja. Són els moments més recordats de la seva vida, justament aquells que ajudaran a formar el relat llegendari que es narrarà en el futur.

També cal afegir que, en aquesta part de la història, es comencen a donar pinzellades sobre temes que tornaran a aparèixer a la part de Ferrara. La reputació i les capacitats administratives i de lideratge de Lucrecia s'exalten en més d'una ocasió. El tema de la reputació sorgeix especialment a l'hora de negociar el tercer matrimoni, amb els prestigiosos Este. La família ferraresa va voler assegurar-se sobre el caràcter i la moralitat de la dona, mitjançant ambaixadors enviats a Roma. Entre ells, hi figura el conseller del duc de Ferrara, Castellini, qui va comunicar una descripció favorable de Lucrecia, de la qual va afirmar que no hi havia res a sospitar.¹²²

Quant a les habilitats administratives, a part del nomenament com a governadora de Spoleto, cal subratllar que Alexandre la va deixar com a encarregada del Vaticà, amb el permís d'obrir

¹²⁰ Bellonci, 1948, p. 136.

¹²¹ Bradford, 2004, p. 102.

¹²² *Ibid.*, p. 123.

totes les cartes dirigides al pontífex.¹²³ Sobre Spoleto, s'afirma que “Lucrezia was only nineteen but her appointment was far from being a cynical joke; later in life she was to demonstrate that she had inherited her father's administrative ability.¹²⁴”

La segona fase de la vida de Lucrècia arrenca amb el viatge a Ferrara en 1502. La trajectòria sol presentar-se molt detallada, explicant el camí de la comitiva nupcial i les parades a cada una de les ciutats. L'arribada de la núvia suposa la celebració de festes i la introducció a la nova vida a la qual s'haurà d'acostumar. És important tenir en compte com s'estableix a la cort dels Este, fixant-se en el grup que forma al seu voltant i les relacions que crea amb la família, és a dir, amb el seu marit Alfons, el duc Hèrcules I i la seva cunyada Isabel.

Les complicacions inicials en adaptar-se fan que Lucrècia se centri en el seu nucli de persones més properes. Els xocs amb el sogre i la resta de la cort són precisament provocats per l'afavoriment del seu cercle proper en contra dels ferraresos, a més del problema de la baixa pensió atorgada pel duc. També cal esmentar que, recentment arribada, Lucrècia segueix sent una Borja a una cort desconeguda. Aquest és un fet que la perseguirà al llarg de la vida. Els moviments polítics borgians, tot i que allunyats, encara afecten gran part de la seva existència i l'estatus que té a Ferrara.

Passat un temps, Lucrècia es posiciona de manera més confortable a la cort dels Este. Estableix relacions noves i s'envolta de les seves dames i d'homes literats que s'inspiren en ella per a les seves poesies. Són els Strozzi, Antonio Tebaldi, Ludovico Ariosto, Aldo Manuzio... Entre aquests, sobresurt la figura d'Hèrcules Strozzi, fill del poeta Tito Vespasiano Strozzi, qui acaba esdevenint una persona de confiança per a la duquessa.

És a través d'Hèrcules Strozzi que es crea una altra relació d'importància. El poeta Pietro Bembo entra a formar part del cercle exclusiu de Lucrècia. Aquest vincle, descrit com a un amor literari,¹²⁵ és exaltat pel volum de cartes intercanviades que encara es conserven. Lucrècia i Bembo es comunicaven discretament, adquirint la primera les sigles d'*FF* a les cartes. Respecte a això, Bellonci refereix a la interpretació de Pio Rajna:¹²⁶

¹²³ Bellonci, 1948, p. 183.

¹²⁴ Bradford, 2004, p. 79.

¹²⁵ Bellonci, 1948, p. 310.

¹²⁶ Rajna, P. (1925). I versi spagnoli di mano di Pietro Bembo e di Lucrezia Borgia, serbati da un codice ambrosiano. Dins *Homenaje Ofrecido a Menéndez Pidal: Miscelánea de estudios lingüísticos, literarios e históricos* (299-321). Hernando.

Es difícil averiguar qué significa aquí esta sigla: ¿ «*Firmitas fidelis*»? Rajna ha dado una ingeniosísima interpretación, recordando que *f* o *ff* es la abreviatura del *fiat* simple o doble que los pontífices ponen al final de las súplicas aceptadas. Protegido bajo una sigla, tendríamos aquí un abierto pasaporte de amor...¹²⁷

De fons, les conquestes li atorguen al seu germà Cèsar el triomf com a duc de Romanya, però el nou poder no aguanta molt de temps. La mort d'Alexandre VI l'agost de 1503 dificulta les coses per a la resta de la família. Per a Lucrecia, suposa un problema per la inestabilitat que pot aportar al seu estatus a Ferrara, especialment agreujat pel fet que encara no havia donat un hereu als Este. Per a Cèsar, per la dificultat de mantenir el poder acumulat un cop mort el centre del poder borgià. Amb l'elecció de Giuliano della Rovere a papa, com a Juli II, la caiguda dels Borja queda decidida. El duc de Romanya és portat a Espanya com a presoner, malgrat els intents d'ajut de la seva germana des de Ferrara.

La situació de Lucrecia es resol d'un mode diferent de la de Cèsar. Els Este no reaccionen fortament a la mort d'Alexandre. Així, la futura duquessa aconsegueix mantenir la posició que s'havia assegurat amb el temps a la cort. Un cop mort el duc Hèrcules, Alfons és elegit per reemplaçar el seu pare. Lucrecia es converteix en duquessa de Ferrara el juny de 1505.

És una nova etapa que porta noves responsabilitats per a Lucrecia. Destaca la seva participació en assumptes d'Estat, específicament en l'ofici d'escoltar les peticions del poble. És el que s'anomena *Esame delle Suppliche* o l'examen de les súpliques.¹²⁸ Per l'altra, pel que fa a les obligacions com a esposa, pateix avortaments fins a l'arribada de l'hereu del ducat l'abril de 1508. Quant a la vida personal, després del poeta Bembo, manté una relació, també de carteig (vegeu annex 1 per una mostra), amb Francesc Gonzaga, el marquès de Màntua i el marit de la seva cunyada Isabel.

El rerefons polític s'explica primerament a través dels conflictes interns a la casa dels Este. Hi ha la *congiura* de 1506, en què els germans menors intenten prendre el poder al duc, cosa que acaba en el seu empresonament. Després de la mort de Cèsar, en 1507, i del confident Strozzi, en 1508, el món polític queda completament superposat: "...it is not strange that Lucretia's

¹²⁷ Bellonci, 1948, p. 310.

¹²⁸ Bradford, 2004, p. 221.

personality was quite obliterated or eclipsed by the political history of Ferrara during this period.¹²⁹,”

Les guerres, de 1508 a 1516, posicionen Ferrara contra el pontífex, qui acaba per decretar l'excomunicació de la ciutat. Lucrecia queda com a regent a Ferrara més d'una vegada, governant amb l'assistència d'un consell mentre el duc atén als assumptes exteriors. El seu paper durant i després de la guerra consisteix a ajudar el poble ferrarès de totes les maneres possibles: “There Lucretia had won universal esteem and affection; she had become the mother of the people.¹³⁰”

Els temps de pau, finalment, arriben amb una valoració de la implicació de Lucrecia en el funcionament de Ferrara: "As Duchess of Ferrara, Lucrezia was required to be both splendid and domestic, playing a multitude of roles—Governor of the state, leader of a brilliant court, hostess, mother and wife.¹³¹" Aquests últims anys de Lucrecia són marcats per una fase espiritual, com s'observa en la seva dedicació als convents, en concret el de sant Bernardino.

La duquessa de trenta-nou anys acaba morint el 24 de juny de 1519 a causa de complicacions en el part. Just abans d'expirar, escriu una carta al papa Lleó X en què li demana la benedicció de la seva ànima (vegeu annex 2). Gregorovius ho interpreta com el penediment pel seu passat obscur a Roma:

It is the last letter we have of Lucretia, and as it was written while she was dying, it is of the deepest import, enabling us to look into her soul, which for the last time was tormented by the recollection of the terrors and errors of her past life of which she had long since purged herself.¹³²

Per concloure, els últims capítols solen estar dedicats a resumir la sort de la resta dels Borja. Es localitzen els altres membres, com la seva mare Vannozza i el que és considerat per molts el seu germà, l'*Infans Romanus*, Joan de Borja. Per enllestir la història, es posa la mirada al futur de Ferrara, específicament pel que fa a la descendència de Lucrecia: Hèrcules II, duc de Ferrara, Hipòlit d'Este, Elionor d'Este, Francesc d'Este i Isabel Maria d'Este.

¹²⁹ Gregorovius, 1903, p. 329.

¹³⁰ *Ibid.*, p. 338.

¹³¹ Bradford, 2004, p. 336.

¹³² Gregorovius, 1903, p. 356.

3.3. *Escriure la vida d'una dona*:¹³³ **Lucrecia Borja**

Un cop establert l'esquema general de la biografia, la qüestió a examinar és de la significació que té el fet d'escriure la vida d'una dona com Lucrecia Borja. Això vol dir mirar d'entendre com s'ha elaborat la biografia des d'una visió feminista. A la part d'historiografia actual, es va introduir el pensament feminista, enfocat cap a una història de les dones. En aquest sentit, les dues autores destacades en aquest treball, Maria Bellonci i Sarah Bradford, han proporcionat peces claus quant a la perspectiva històrica feminista. Ja s'han recalcat les aportacions d'aquestes dones pel que respecta a la interpretació de la protagonista. Ara, el que cal fer és analitzar quins moments de la seva vida com a dona han volgut destacar.

Primer de tot, és necessari preguntar-se, en veure els esdeveniments de la seva vida, quin perfil de dona queda en llegir la biografia de Lucrecia. Podria dir-se que s'observa una infància i joventut interrompudes pels constants matrimonis, prescrits pel seu pare? No es tracta d'argumentar l'excepcionalitat del cas de Lucrecia. Ella no va ser l'única dona subjecta als desitjos i plans d'altres, i encara menys als matrimonis polítics. Tot i això, la centralitat que reben els homes de la seva família en la seva biografia és un punt a tenir en compte.

La Lucrecia Borja de Bradford es mou en un món d'homes, inicialment sotmesa als seus plans. L'autora fins i tot al·ludeix al matrimoni infantil,¹³⁴ atès que la primera vegada que Lucrecia contrau matrimoni, només té tretze anys: "Lucrezia's third betrothal and later marriage to Giovanni Sforza [...] demonstrated the complete ruthlessness with which Alexander deployed his daughter, still a child even by the standards of the day."¹³⁵

Dins de les relacions familiars, apareix el tema de l'incest. Aquí sobresurt el posicionament de Lucrecia respecte a les relacions amb el seu pare i germans. Ella, la filla i la germana, apareix dins de la llegenda borgiana com a un ésser pervers. El paper que se li atorga és el de l'objecte del desig. Curiosament, la culpabilitat del crim cau completament en ella. La dinàmica imaginada de la família suposadament incestuosa és una que posiciona al patriarca al cim més alt de l'autoritat. Bradford escriu que: "Lucrezia was brought up in an atmosphere of male

¹³³ El títol fa referència al llibre de Carolyn G. Heilbrun, *Escribir la vida de una mujer o Writing a Woman's Life* (1988).

¹³⁴ Bradford, 2004, p. 26.

¹³⁵ *Ibíd.*, p. 26.

sexual power and dominance, in which the women were entirely subject to Rodrigo's will and desires.¹³⁶ Els seus fills, Cèsar i Joan, com a homes i majors d'edat, disposen d'un poder que poden utilitzar en contra de la seva germana. Es tracta d'un desequilibri de poder notable. La deducció que es treu d'aquesta situació poques vegades posiciona a Lucrecia com a víctima de la transgressió dels altres. Segons aquesta llegenda, els homes són incestuosos, però també ho és ella. Desgraciadament, la misogínia que ha dominat en la historiografia el considera un tret que resulta més reprobable quan el comet una dona.

En el relat més superficial, que sorgeix amb freqüència en alguns llibres històrics, Lucrecia passa d'estar sotmesa al pare i al germà, a estar-ho al marit. Això no ocorre una vegada, sinó tres: amb Giovanni Sforza, Alfons de Bisceglie i Alfons d'Este. En aquest sentit, Carolyn Gold Heilbrun, en el seu llibre *Writing a Woman's Life*, afirma que: "Women have long been nameless. They have not been persons. Handed by a father to another man, the husband, they have been objects of circulation, exchanging one name for another."¹³⁷ Encara que Lucrecia generalment va ser considerada com a una Borja, és interessant notar que arran de l'arribada a Ferrara, va signar la carta a la seva cunyada com a *Lucretia esten de Borgia*,¹³⁸ possiblement per integrar-se a la família.

Aquesta seqüència estableix a una protagonista que és coneguda estrictament per l'associació als altres. És referida com a filla, germana, esposa i després, mare. On queda realment la vertadera Lucrecia? També s'ha de subratllar que quasi totes les biografies, l'objectiu dels quals en principi és centrar-se en la seva vida, dediquen diversos capítols als altres membres de la família. És veritat que els fets principals han d'estar explicats per proporcionar el context, però on queda el límit? Certament no seria acceptable que Cèsar de Borja desaparegués durant uns capítols en una obra que tracta de la seva vida. Fins a quin punt es pot tolerar l'absència de Lucrecia en la seva pròpia biografia?

Per allunyar-se d'aquesta perspectiva tradicional, que considera a Lucrecia només com a una part insignificant de la família Borja, caldria i és molt més important posar el focus en les relacions amb les dones de la seva vida i època. Malauradament, la relació amb la seva mare no és ben coneguda i la majoria d'historiadors creuen que no va ser gaire estreta i forta. Just abans de morir Vannozza, Lucrecia la refereix com *la matre* en una carta que escriu a la seva cunyada: "The term she used was 'la matre' – the mother – not 'mia matre' – my mother –

¹³⁶ Bradford, 2004, p. 16.

¹³⁷ Heilbrun, 1988, p. 121.

¹³⁸ Bradford, 2004, p. 171.

unconsciously revealing the distance there had always been between herself and Vannoza.¹³⁹”
Aquesta distància és fruit del tractament i de la relació amb els pares a l'època. Per tant, és natural que també ocorregués amb la mare.

De totes maneres, Lucrecia va créixer en contacte amb dones singulars. A Roma, tot i estar sota el poder de la família, va tenir a Adriana del Milà i a Giulia Farnese al seu costat. Van viure juntes, primer al palau de Santa Maria in Portico, amb una cort molt activa,¹⁴⁰ i després a Pesaro, juntament el seu grup de donzelles. L'amistat va aparèixer en forma de Sança d'Aragó, la germana del seu marit Alfons de Bisceglie i l'esposa del seu germà Jofré:

She and Lucrezia became close friends: at a service in St Peter's later that month the two girls shocked the papal master of ceremonies when, during a long and tedious sermon, they climbed to the choir reserved for the canons and sat there laughing and chatting with their ladies.¹⁴¹

L'entorn femení es va desenvolupar encara més a la cort a Ferrara. Una de les persones més destacades de la família Este va rebre Lucrecia a la seva arribada a la ciutat. Es tracta d'una de les dones més destacables de l'època renaixentista italiana, Isabel d'Este, la marquesa de Màntua. Durant les festes en el seu honor, Lucrecia es va veure comparada a la seva cunyada Isabel i a Elizabetta Gonzaga, la germana del marquès de Màntua: “They were regarded as the three handsomest women of the age, and it was difficult to decide which was the fairer, Isabella or Lucretia.¹⁴²”

L'esplèndida cort ferraresa va esdevenir un nou món a què adaptar-se i Lucrecia va patir des de l'inici, en part degut a les relacions fredes amb Isabel. S'ha parlat fins i tot de rivalitat, evidenciat en les cartes que Isabel escrivia al seu marit, el marquès Gonzaga. La solució inicial de la futura duquessa era tancar-se a les seves habitacions, on era exclusivament acompanyada pel seu cercle de donzelles.¹⁴³ Tot i això, va mantenir correspondència amb Isabel fins al final de la seva vida, cosa que Gregorovius interpreta com una millora de la

¹³⁹ Bradford, 2004, p. 349-350.

¹⁴⁰ Bellonci, 1948, p. 61.

¹⁴¹ Bradford, 2004, p. 54-55.

¹⁴² Gregorovius, 1903, p. 252.

¹⁴³ Bellonci, 1948, p. 267.

relació, fins a arribar a l'afecte.¹⁴⁴ El que queda clar és que Isabel va ser una de les dones que sempre van ocupar un lloc important en la seva vida.

Durant l'última etapa de la seva vida, la religiositat de la duquessa va conduir-la a espais ocupats exclusivament per dones. Aquest va ser el cas dels convents, de Corpus Domini i de sant Bernardino, fundat per ella mateixa:

In the dangers and difficulties of her life, Lucrezia had had increasing resort to religion for comfort. Convents had always been places of refuge for her from the strains of court life, first with the Borgias and then with the Este.¹⁴⁵

Als espais religiosos s'hi va dirigir moltes vegades pels embarassos constants. Al cap i a la fi, la seva mort es relaciona directament amb això, que tant Bellonci com Bradford emfatitzen de manera crítica. Bellonci explica que “Así los embarazos de Lucrecia se sucedían difíciles y periódicos, interrumpidos tan sólo en tiempo de la peligrosa guerra contra Julio II.¹⁴⁶” A més a més, proposa que les visites regulars als convents podien haver estat portats a terme per evitar aquesta condició: “...quizá [Alfons] ni siquiera comprendía que ella trataba de huirle con sus visitas a los monasterios, veraneos, períodos de cura y de aislamiento.¹⁴⁷” En la mateixa línia, Bradford qualifica el posicionament d'Alfons cap a Lucrecia com una obsessió per mantenir-la en estat, com una demostració de virilitat.¹⁴⁸

En tot, la duquessa va patir una de les morts més comunes històricament per a una dona. La mort materna, en aquest cas ocorregut postpart, no va poder ser evitada ni per a una dona amb accés a la medicina més avançada de l'època. El 14 de juny de 1519, Lucrecia va donar llum a una nena, Isabel Maria, que no va sobreviure per molt de temps. L'altra filla, Elionor, nascuda el 1515, va imitar la seva dedicació religiosa i va acabar esdevenint monja al convent de Corpus Domini, on la mare s'havia refugiat més d'una vegada al llarg de la seva vida i on és enterrada actualment.

¹⁴⁴ Gregorovius, 1903, p. 305.

¹⁴⁵ Bradford, 2004, p. 327.

¹⁴⁶ Bellonci, 1948, p. 476.

¹⁴⁷ *Ibíd.*, p. 477.

¹⁴⁸ Bradford, 2004, p. 210.

4. Fonts visuals

Una línia central en els escrits sobre Lucrecia té a veure amb la seva aparença física. En les biografies, es posa èmfasi en els elements que l'identifiquen visualment, acompanyats de la moda, especialment els detalls en la vestimenta i les joies. És en les fonts visuals, en les representacions gràfiques, on es creu que podrien revelar la vertadera cara de la Borja. D'aquest mode, seria adient tenir en compte les possibles representacions gràfiques produïdes tant a Roma com a Ferrara.

S'ha de tenir en compte que, en pintura, no s'ha conservat cap retrat i els que s'associen amb Lucrecia no estan confirmats. De totes maneres, els investigadors han tractat de trobar indicis que portin a la identificació de la Borja.

Una primera representació possible de Lucrecia durant l'etapa romana és el del fresc de la *Disputa di Santa Caterina d'Alessandria*. Es tracta d'una de les escenes representades als Apartaments Borja del Palau Vaticà, encarregats per Alexandre VI a l'artista Bernardino di Betto di Biagio, més ben conegut com a Pinturicchio. L'adolescent Lucrecia apareix, com es veu en la Figura 1 (vegeu annex 3 per l'obra completa), interpretant el paper de santa Caterina d'Alessandria. Descrit com un *criptoretrat*,¹⁴⁹ el fresc mostra a una dona de pell blanca i uns cabells llargs i daurats. Referint als retrats perduts dels germans Borja per Pinturicchio, Bellonci interpreta que:

Figura 1. *Lucrecia com a santa Caterina d'Alessandria a Disputa di Santa Caterina d'Alessandria, obra de Pinturicchio als Apartaments Borja, c. 1492-1494*

¹⁴⁹ Gomar, M. (2016). Lucrecia Borja: més enllà dels pinzells. *Revista Borja. Revista de l'Institut Internacional d'Estudis Borgians*, (5), p. 3. <https://www.raco.cat/index.php/RevistaBorja/article/view/316184>

...es verdad que algo hay en esta figura que lleva por nombre Lucrecia, y que querría ser ella. [...] La tierna fragilidad de la figura, su actitud un poco rígida entre las gentes que la rodean colocadas en ademanes varios y movidos, son propios de una niña que ha crecido demasiado rápidamente, y que ha llevado demasiado pronto ropajes de persona mayor, traje de terciopelo rojo y manto azul, tejidos suntuosos, casi impropios de su fragilidad. Quiero decir con esto que si no es verdaderamente su retrato, para nosotros es una alegoría de Lucrecia...¹⁵⁰

La presència dels cabells rossos és constant. Cal notar que es conserva a la Biblioteca Ambrosiana de Milà, una mostra dels cabells de Lucrecia (a la Figura 2), trobada amb les cartes enviades a Pietro Bembo. Aquest element, un dels més utilitzats per a la identificació de Lucrecia, apareix en la majoria de les descripcions que es tenen d'ella. Entre aquestes, cal destacar la que va proporcionar Cagnolo di Parma:

She is of medium height and slender figure. Her face is long, the nose well defined and beautiful; her hair a bright gold, and her eyes blue; her mouth is somewhat large, the teeth dazzlingly white; her neck white and slender, but at the same time well rounded. She is always cheerful and good-humored.¹⁵¹

Figura 2. Vitrina amb el cabell de Lucrecia Borja , obra d' Alfredo Ravasco a la Biblioteca Ambrosiana de Milà, c. 1926-1928

L'acord pel matrimoni amb Alfons d'Este va posar a la futura duquessa al centre d'atenció dels ambaixadors ferraresos, que van recollir tota mena de detalls per informar el duc. Per tal

¹⁵⁰ Bellonci, 1948, p. 153.

¹⁵¹ Citat a Gregorovius, 1903, p. 248.

de causar una impressió, Lucrècia va exhibir-se amb totes les riqueses acumulades de la família i dels seus anteriors matrimonis: "Lucrezia was a woman of her time in her awareness of the power of display, and her clothes, jewels and possessions were designed to impress the Este with her family's wealth and prestige."¹⁵²

L'atenció a la manera de presentar-se, mostrant la seva opulència, va ser continuada i exaltada quan es va convertir en duquesa de Ferrara. Allyson Burgess Williams contextualitza l'època: "In the first decade of her reign, it appears that Lucrezia Borgia's pre-Ferrarese Borgia past was downplayed and a series of images presenting her as a virtuous, pious and magnificent duchess were commissioned."¹⁵³ És justament aquesta etapa ferraresa la que va produir la majoria de les fonts visuals confirmades. En primer lloc, cal destacar dues medalles amb retrats clars de Lucrècia.

La primera medalla (Figura 3), encunyada en 1505 i atribuïda per alguns a Filippino Lippi, mostra el perfil de Lucrècia en la primera cara. La inscripció indica que es tracta de *Lucretia Borgia Esten*. En principi, la raó per a la seva elaboració va ser per commemorar la unió amb Alfons d'Este, en 1502. Però també es pot formular com a una necessitat per part de Lucrècia de ser vista pels seus súbdits com a una dona virtuosa.¹⁵⁴

Figura 3. Medalla de Lucrècia Borja, 'Amorino Bendato' o Amoret embenat, obra conservada a Staatliche Museen, c. 1505

¹⁵² Bradford, 2004, p. 124.

¹⁵³ Burgess Williams, A. (2012). Rewriting Lucrezia Borgia: Propriety, Magnificence, and Piety in Portraits of a Renaissance Duchess. Dins K. A. McIver (Ed.), *Wives, Widows, Mistresses, and Nuns in Early Modern Italy: Making the Invisible Visible Through Art and Patronage* (p. 77-97). Ashgate, p. 78.

¹⁵⁴ Williams, 2021, p. 81.

Lucrècia apareix com a una jova recentment casada. Alguns dels indicis per a la identificació de la núvia són la manera de presentar el cabell, sense decoracions al cap, i la *brochetta di spalla*,¹⁵⁵ el fermall a l'espatlla que les dones sovint portaven en retrats. Es tracta d'elements de moda regularment presents durant l'època renaixentista. Per l'altra part, la vestimenta de l'antiga roma podria expressar la relació entre la Lucrècia Borja del Renaixement i la Lucrècia romana de l'antiguitat, coneguda com a símbol de la castedat.¹⁵⁶

Figura 4. Detall FPHFF a la medalla d'Amorino Bendato'

El nom de la medalla, *Amorino Bendato* o Amoret embenat, es dona per la segona cara, que presenta a un personatge mitològic. S'observa a Cúpid o Amor, embenat i lligat a un arbre de llorer. Al costat, hi ha un violí i un paper de música.¹⁵⁷ Amb la inscripció de "Virtuti Ac Formae Pudicitia Praeciosissimum", Gregorovius interpreta que: "Perhaps the artist by this symbolism wished to convey the idea that the time for love's free play had passed and by the laurel tree intended to suggest the famous house of Este."¹⁵⁸

Bellonci s'interessa més per les sigles presents a dalt del violí, *FPHFF* (Figura 4). Reconeix que podrien interpretar-se com els inicials de l'autor de la medalla, Filippino Lippi, però prefereix relacionar-ho amb l'amor entre Lucrècia i el poeta Pietro Bembo: "Las misteriosas letras tal vez no son sino las iniciales de un lema en el cual las dos últimas FF escondían un símbolo tan íntimo y personal de Lucrecia que significaban la propia Lucrecia."¹⁵⁹ Amb *FF*, Bellonci al·ludeix a la manera en què Lucrècia volia ser referida a les cartes intercanviades amb Bembo. Encara que mai no s'ha confirmat el significat, hi ha la interpretació que es podria referir a *Firmitas fidelis* o *fiat*.

Figura 5. Medalla de Lucrècia Borja, obra obra de Gian Cristoforo Romano, al Museu del Prado, c. 1502

¹⁵⁵ Burgess Williams, 2012, p. 81.

¹⁵⁶ Bradford, 2004, p. 17.

¹⁵⁷ Gregorovius, 1903, p. 359-360.

¹⁵⁸ *Ibid.*, p. 360.

¹⁵⁹ Bellonci, 1948, p. 310.

Caldria considerar que les col·leccions dle Museu a Victòria a Austràlia disposen de dues rèpliques (vegeu annex 4) fetes en 1881 per Robert Ready, però que atribueixen a un artista anònim de Màntua. També, la National Gallery of Art a Washington, Estats Units, conserva dues monedes de bronze al Samuel H. Kress Collection. En aquest cas, les relacionen amb l'escultor i medallista Gian Cristoforo Romano.¹⁶⁰ En referència a aquest artista, al Museu del Prado a Espanya, es pot trobar una altra medalla (Figura 5) de Lucrecia, juntament el seu marit Alfons (vegeu annex 5). La presentació del perfil és similar al de la medalla analitzada de Lippi.

Una segona representació de Lucrecia a Ferrara és la medalla en què apareix de perfil (Figura 6), amb els cabells, aquesta vegada, recollits. Es posa èmfasi en la *reticella*, la tela fina que decora el cap. El marquès de Villa-Urrutia fa una descripció detallada de l'aspecte de la duquessa en la medalla:

Figura 6. Medalla de Lucrecia Borja, de la 'reticella', obra de Gian Cristoforo Romano a National Gallery of Art, c. 1502

El cabello, aplastado en ondas regulares, que cubren parcialmente la frente y baja en cocas que ocultan por completo las orejas, está recogido por detrás en una coleta, que llamaban *cuazzone* las milanesas, dejando libres dos rizos o tirabuzones que caen a ambos lados de la cara. La *lenza* o hilo que ciñe la cabeza y la bordada redecilla en la parte posterior del cráneo, completan el peinado.¹⁶¹

Un perfil semblant al d'aquesta medalla es mostra a l'obra de Giovanni Antonio da Foligno (Figura 7). Com es pot comprovar, porta un pentinat quasi exacte al de la medalla de la *reticella* (Figura 6). Maria Bellonci observa que, per les proporcions del cap i la similitud del perfil, l'artista segurament va crear l'obra a través de la medalla i no del natural: "A quien

¹⁶⁰ Norris, A. S. (1987). Gian Cristoforo Romano: The Courtier as Medalist. *Studies in the History of Art*, 21, p. 138- 139.

¹⁶¹ Ramírez de Villa-Urrutia, 1922, p. 66.

esté familiarizado con la iconografía de la duquesa de Ferrara, aparece de hecho evidente que su perfil repite sin variantes el de la medalla que la retrata con los cabellos trenzados y recogidos bajo una sutil redecilla.¹⁶²»

Figura 7. Panell del reliquiari de sant Maurelius, obra de Giovanni Antonio da Foligno a l'església de sant Giorgio, Ferrara, c. 1514

L'obra, encarregada a causa de la victòria a la batalla de Ravenna (1512), en contra de la Santa Lliga formada pel papa Juli II, consisteix en un reliquiari de sant Maurelius, el protector de la ciutat.¹⁶³ Compost per tres panells, Lucrecia hi figura en el segon, representada com a duquesa de Ferrara.

En aquest cas, es permet contemplar la seva figura sencera, cosa que també facilita admirar la moda renaixentista. La duquesa, posicionada al centre de la composició, al costat del sant, es distingeix de les altres dones pels detalls i riqueses en el vestit, mentre les altres porten teixits més simples.¹⁶⁴ A més, Lucrecia es troba acompanyada pel seu fill Hèrcules, nascut l'abril de 1508, el que serà el futur duc de Ferrara. El nen rep la benedicció del sant, mentre la resta de la cort espera darrere la mare.

¹⁶² Bellonci, 1948, p. 447.

¹⁶³ *Ibid.*, p. 447.

¹⁶⁴ Bradford, 2004, p. 316.

Aquest retrat permet veure la transformació que Lucrecia va experimentar un cop a la cort dels Este. Ja no apareix com la jova recentment casada amb el duc. Aquella va ser una època en què, a través de les fonts visuals, havia intentat mostrar-se com a una núvia, caracteritzada per la virginitat.¹⁶⁵ Es pot argumentar que buscava començar una nova etapa de la seva vida, deixant enrere la reputació que havia adquirit pel seu turbulent passat romà.

A diferència de la Lucrecia que acabava d'arribar a Ferrara, la dona que es visualitza en el reliquiari té un estatus superior. Ja és duquessa de Ferrara i a més, té la responsabilitat de ser mare. Després dels conflictes amb el pontífex i els seus aliats, la participació de Lucrecia en els assumptes de l'Estat i del poble fa que es guanya l'admiració de la ciutat: "Her past, apparently, was so completely forgotten that even her name, Borgia, was always mentioned with respect."¹⁶⁶

A l'últim apartat, cal considerar altres obres importants que s'han relacionat amb Lucrecia, però que mai no han arribat a ser confirmats. Quant a aquest tema, és necessari mencionar el pintor Bartolomeo Veneto, del qual se sap que va fer un retrat de Lucrecia durant els seus anys a Ferrara. Es tracta d'una obra que no s'ha conservat, però es creu que existeixen còpies guardades.¹⁶⁷

La cara més reconeguda de Lucrecia és la que es mostra en la pintura de *Flora* de Veneto (Figura 8), que retrata a una dona rossa representant el paper de la cortesana romana del mateix nom, derivat de la deessa de les flors i la primavera.

Figura 8. *Flora*, obra de Bartolomeo Veneto al Museum Städel, c. 1510

¹⁶⁵ Burgess Williams, 2012, p. 83.

¹⁶⁶ Gregorovius, 1903, p. 341.

¹⁶⁷ Vico, A. (2017). Lucrecia Borja. L'alteració d'una identitat i l'errònia atribució de la pintura de Flora de Bartolomeo Veneto. *SCRIPTA. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, (9), p. 292.

S'ha atribuït tant a l'època romana, com a la ferraresa.¹⁶⁸ Amb els cabells rossos i arrissats, la corona de murta, el vel blanc i el pit exposat,¹⁶⁹ la cortesana es converteix en una icona de Lucrecia Borja.

Encara que s'ha especulat que podria representar tant l'època romana com la ferraresa, Burgess Williams creu que:

...such representations would have been inappropriate for the spouse of an Este ruler. Reputation was everything to a noblewoman, and portraits were an important means by which they could manifest and present an appropriate identity, especially since they rarely traveled outside their own territories once their childbearing duties began and were seldom seen outside their immediate courtly circles.¹⁷⁰

Figura 9. Retrat d'una dona no identificada, obra de Bartolomeo Veneto a National Gallery de Londres, c. 1500-1510

Tot i que en veritat no és un retrat de la Borja, és una obra de rellevància, ja que ha estat relacionada amb una Lucrecia idealitzada i fixada en la llegenda borgiana. Més que res, és una imatge que exposa quin tipus de concepte es té d'ella. Alexandre Vico, en el seu estudi sobre la relació entre aquesta obra i Lucrecia, escriu: “La provocadora actitud amb què la pintura ens mira està en perfecte sintonia amb les falsejades etiquetes que s’han anat sumant a la consideració de Lucrecia.”¹⁷¹

Figura 10. Còpia de l'obra de Lucrecia Borja de Bartolomeo Veneto, al Museu del Nimes, c. 1504-1510

Altres obres de Bartolomeo Veneto que s'han tingut en compte són el retrat d'una dona no identificada (Figura 9) i el

¹⁶⁸ Martínez García, M. J., & Vázquez de Ágredos Pascual, M. L. (2016). Tradición y renovación en la imagen de Lucrecia Borgia: un análisis desde las fuentes visuales. *Revista Borja. Revista de l'Institut Internacional d'Estudis Borgians*, (5), p. 10 i 11. <https://raco.pre.csuc.cat/index.php/RevistaBorja/article/view/316192>

¹⁶⁹ Martínez García, & Vázquez de Ágredos Pascual, 2016, p. 11.

¹⁷⁰ Burgess Williams, 2012, p. 77.

¹⁷¹ Vico, 2017, p. 307.

que es creu ser una còpia d'un original de Veneto (Figura 10), ja perdut. Segons els experts, es tractava d'un retrat més realista, que va passar a ser part de la col·lecció de Paolo Giovio. A més, s'ha anotat l'existència una altra còpia de la pintura de Veneto en la col·lecció de Nessi di Como.¹⁷²

S'ha insistit especialment en la reproducció que es troba al Museu del Nimes, França, que es creu haver estat elaborat entre 1504 i 1510, a Ferrara¹⁷³, potser per commemorar el naixement d'un dels seus fills, Hèrcules o Hipòlit.¹⁷⁴ Seria el retrat d'una Lucrecia ja casada. Aquesta presenta un pentinat més recollit, amb alguns brins de cabell solts a davant. Aquí, torna a aparèixer l'accessori de la *reticella*. La gandalla complementada amb perles, que es coneix que Lucrecia solia afavorir entre els seus accessoris, és un símbol de la fertilitat en les dones, sovint present en els retrats de les dones nobles de la història. En el cas de Lucrecia, té sentit que, un cop casada, potser buscant ser mare o celebrant haver-se convertit en una, es representés amb perles. La vestimenta, per l'altra part, en tons contrastants de negre, blanc i daurat, ajuden a exaltar la magnificència de la duquessa.

Finalment, seria adient tenir en compte la identificació més recent (Figura 11). L'obra de Dosso Dossi o Giovanni di Niccolò de Luteri, es localitza actualment a la National Gallery of Victoria, a Melbourne, Austràlia. El retrat, inicialment, va ser considerat com representatiu d'un home i se li va donar el títol de *Portrait of a Youth*. L'associació amb Lucrecia va ocórrer en 2008, després de més de quaranta anys sense conèixer la identitat de l'autor i de la persona retratada. Això va ser possible gràcies al conservador Carl Villis, qui va portar a terme un estudi tècnic de la pintura.¹⁷⁵ Amb l'examen, va

Figura 11. *Lucrecia Borja*, obra de Dosso Dossi a la National Gallery of Victoria, c. 1515-1520

¹⁷² De Hevesy, A. (1932). Some Portraits of the Borgias-Lucrezia. *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, 61(352), p. 31.

¹⁷³ Bellonci, 1948, p. 390.

¹⁷⁴ Burgess Williams, 2012, p. 85.

¹⁷⁵ Gomar, 2016, p. 8.

acabar determinant que era un retrat oval que s'havia produït a Ferrara per Dossi, entre el 1515 i 1520.¹⁷⁶

En aquesta obra, tot i que a primer cop d'ull no sembla que aparegui cap element que recordi a la duquessa, torna a aparèixer l'al·lusió a la Lucrecia de l'antiguitat, qui va cometre suïcidi amb una daga. També, els experts del museu també han observat una similitud entre les faccions de la cara d'aquesta Lucrecia amb la de les medalles commemoratives de la boda amb Este, evidenciant, un altre cop, la seva importància a l'hora d'identificar.

¹⁷⁶ National Gallery of Victoria. (25 novembre 2008). *NGV solves mystery of Renaissance portrait*. https://www.ngv.vic.gov.au/media_release/ngv-solves-mystery-of-renaissance-portrait/

5. Anàlisi personal

Explorar la història dels Borja no és una tasca fàcil. El curt, tot i que esplèndid, domini d'aquesta controvertida família ha produït una bibliografia increïblement àmplia i rica que conté interpretacions de tota mena. Els historiadors han trobat en ells un interrogant i una ocupació apassionant. Estudar-los fa que una es preguntí sobre com abordar la història i de quina manera s'han d'analitzar els mateixos historiadors i historiadores. El gran biaix, evidentment trobat en tots els investigadors i investigadores, fa dubtar de si és possible arribar a la veritat. Mentre un llegeix, pot semblar que el trencaclosques es fa cada vegada més fàcil de resoldre, fins que s'arriba a un altre enigma. Doncs, és comprensible que la família Borja hagi causat tanta curiositat en la gent.

Aquest interès no s'ha manifestat només entre les estudioses, sinó que també entre les amants *amateurs* de la història. Les novel·les històriques, per una part, i les sèries de televisió, per l'altra, són essencials per a entendre la popularitat dels Borja en l'actualitat. El públic desitja llegir una història idealitzada i fàcilment digerible. En la ficció, enfront d'una història científica i ben divulgada, el dramatisme històric dels personatges és explotat fins a l'exageració i la història que es transmet a les audiències captiva i sedueix. “De veritat què va passar això?” es pregunta la persona escandalitzada, un cop ha acabat de devorar el relat de violència, ambició, sang, incest, verí, sexe, perversió... Els elements associats són inacabables.

Realment, la influència de la llegenda i de la ficció és una part fonamental per comprendre com han arribat els Borja, concretament Lucrecia, fins avui dia. La seva consolidació en la cultura popular ha tingut un efecte extraordinari en l'estudi històric. En aquest treball, s'ha tractat la llegenda negra teixida al seu voltant i, seguidament, la reacció històrica a les falsedats cristal·litzades. Actualment, els fets històrics han estat adulterats amb el relat dramàtic, com el que va compondre Victor Hugo al segle XIX. Lucrecia Borja, transformada en una icona, es consolida com el símbol d'allò escandalós, indecent i desvergonyit.

La magnitud del relat llegendari, que encara segueix molt viu, fa qüestionar les temptatives de rehabilitació en la historiografia. Començant per Ferdinand Gregorovius, que és un autor que té una visió força tradicional de fer història, és important subratllar que va condicionar enormement el tipus de relat històric que es va elaborar sobre la vida de Lucrecia. Òbviament

no se li pot treure, com a un dels pioners, la contribució que va fer. Però potser s'ha de reexaminar i cal superar ja el llegat d'aquest tipus d'historiografia.

Escriure sobre una dona tan menyspreada, tan singularment atacada, requereix una aproximació específica, que pugui mantenir un balanç i abstenir-se de judicis morals. Tractar d'estudiar des de les predisposicions personals no permet arribar a la veritat històrica. Per això, la Lucrecia rehabilitada, segons es va pretendre des del segle XIX, també és jutjada i eternament associada al nom de Borja. Si els elaboradors de la llegenda negra la van malinterpretar, els historiadors van caure en la mateixa trampa i van acabar reforçant la dicotomia sobre el seu caràcter.

Cal tenir en compte per què no va passar de la mateixa manera amb els altres membres de la família. Per començar, si el relat difamatori hagués tingut una base sòlida, no s'haurien rebuscat exemples tan específics de la conducta poc apropiada de Lucrecia. Si realment hagués estat una dona perversa, la seva participació s'hauria presentat d'un mode molt menys discret. En el cas de Cèsar, la violència, els assassinats i l'ambició desenfrenada van quedar clarament reflectits en les seves accions, i per tant, en la història. Se sap com va tractar els seus enemics, com va portar les campanyes militars a la Romanya, quines tàctiques va utilitzar i l'actitud que va adoptar. El crim que s'atribueix a Lucrecia és la complicitat. Una dona que observa els crims comesos per la família, per la qual cosa tots els suposats delictes es fan també seus.

L'atac cap a Lucrecia no és una coincidència. Com a dona, les consideracions sobre la seva persona són misògines. Es podria dir que no se sap com escriure sobre una dona, amb les seves faltes i qualitats. Per això és imprescindible que existeixin biografies com les de Maria Bellonci, qui manté la historicitat des de l'empatia i reconeix el sexe de la protagonista, sense que sigui necessari atribuir-li l'adjectiu de feminista. Potser quan no es pretén rehabilitar a Lucrecia és quan s'aconsegueix una anàlisi vertaderament satisfactòria.

6. Conclusions

En aquest treball, hem tractat de fer una aproximació al personatge històric de Lucrecia Borja. En la primera part, l'objectiu ha estat presentar una anàlisi de l'àmbit historiogràfic i, en la segona, entendre com s'ha configurat la biografia, tenint en compte les fonts escrites i visuals.

Primerament, explorar la trajectòria historiogràfica ha permès veure que la llegenda negra borgiana, forjada durant segles i explotada especialment a l'època del Romanticisme, al segle XIX, va ser el detonant per al naixement del moviment que va buscar la rehabilitació de la figura històrica de Lucrecia. Agafant com a exemple la biografia més referenciada d'aquesta època, l'obra de Ferdinand Gregorovius, ha estat possible comprovar que la interpretació donada a través de la rehabilitació va ser reaccionària: Lucrecia va passar de ser vista com a un monstre a ser una víctima sense vida. La subversió d'aquesta caracterització, entrant al segle XX, s'ha vist amb la Lucrecia de Maria Bellonci. Aquí, s'ha exposat la nova perspectiva cap a Lucrecia, una que tracta de deixar enrere la visió en blanc i negre de la seva figura. Per últim, al segle XXI, s'introdueix la biografia moderna en recerca del balanç, exemplificat en l'obra Sarah Bradford.

El que s'extreu d'aquesta anàlisi historiogràfica és la importància de la renovació històrica. Sense la primera historiografia, basada en la investigació arxivística, no s'hauria arribat a estudiar a Lucrecia des d'un mètode més científic i sense la interpretació del personatge com a una persona grisa, des del balanç i sense exageracions, no hauria estat possible apropar-se a la veritat històrica. Cada tipus d'aproximació va ser seguida d'una altra que tenia el propòsit de millorar i reforçar la manera en què s'explica i s'escriu la història. Així, s'ha de qüestionar quin serà el pròxim pas, si la historiografia actual d'especialització permetrà explorar nous horitzons i arrodonir encara més el retrat històric de la Borja. Tot depèn, tal com s'ha comprovat en els tres casos, d'etapes historiogràfiques consolidades i donades, d'anar en recerca de nova informació i de mirar els documents ja analitzats des d'òptiques renovades i diferents.

En segon lloc, s'ha tractat la composició de la biografia i la iconografia referent a Lucrecia. El que cal notar és que existeix una línia general que segueixen la majoria de les obres. És obvi que totes es basen en una pauta cronològica, però el que s'ha de considerar és que la vida de

Lucrècia sol definir-se en relació amb els conflictes que vénen des de fora, siguin provocats per la família o pels xocs polítics a la península. Amb la narració d'aquests esdeveniments, en què Lucrècia sol presentar-se sense poder, s'intenta trobar-la i de donar-li veu. Es pregunta quin lloc podia haver ocupat ella i s'intenta resoldre l'interrogant sobre el seu caràcter. Com s'ha observat, alguns autors com Bellonci aconsegueixen escriure sobre una dona amb una personalitat definida, que mereix ser considerada i estudiada per la història. Altres, en canvi, com és el cas de Gregorovius, l'expliquen estrictament a través de l'associació amb els altres Borja, oblidant que la meitat de la seva vida va ser viscuda relativament separada d'ells.

Els temes comuns en les biografies apareixen reflectits en les representacions gràfiques de Lucrècia. Igual que les fonts escrites, les visuals han estat segmentades des de la divisió de la vida en dues parts. Si es tenen en compte les obres més o menys identificades com a ella, la Lucrècia de Roma, considerada més llegendària i controvertida, està menys representada. Ferrara, en canvi, proporciona una visió més clara d'ella. Amb els Este, Lucrècia passa de ser una jova en una cort desconeguda a ser la celebrada duquessa de la ciutat. És aquest nou estatus el què facilita que se la representi més, tant en medalles com en pintures.

De manera similar que es fa amb la documentació textual, en la visual s'ha de desxifrar el misteri de Lucrècia, sense confondre la llegenda amb la realitat. Potser la visió que agradaria tenir d'ella, com s'exemplifica en la *Flora* de Veneto, no correspon amb la imatge vertadera i històricament adequada de la dona. Ocorre de manera exacta en les fonts escrites, on la visió que es té de la Lucrècia a Roma, en l'extraordinari nucli familiar, eclipsa la segona fase de la seva vida com a duquessa de Ferrara.

Un cop observades les fonts i les interpretacions, la conclusió que es treu és que és possible fer una biografia diferent. La biografia de Lucrècia, configurada de la manera en què ha arribat a l'actualitat, es preocupa per donar una visió molt global i, en alguns casos, una mica superficial de la seva vida. No s'aprofundeix massa en els diferents tipus de fonts primàries que es conserven, sinó que s'intenta donar a conèixer la vida de la protagonista de manera global. Per tant, existeix la possibilitat que una interpretació diferent dels documents, recalçant diferents aspectes de la vida, produeixi una biografia completament original.

És essencial que Lucrècia no sigui abandonada a la dicotomia que la llegenda ha creat sobre el seu caràcter. Si s'ha après dels casos de biografies exposades en aquest treball, s'entén que la vida de la dona ha de ser escrita en una biografia completa, una que no es recolza en unes interpretacions en blanc i negre. Estudiant el context, relacionant la protagonista amb el seu

entorn, amb les dones de la seva vida, es pot arribar a fer un estudi molt més profund. Després del nefast tractament històric, és el mínim que es pot fer per a la veritablement extraordinària Lucrècia Borja.

7. Bibliografia

Batllori, M. (1994). *La Família Borja*. Tres i Quatre.

Bellonci, M. (1948). *Lucrecia Borja. Su vida y su época*. Luis Miracle.

Bradford, S. (2004). *Lucrezia Borgia: Life, Love and Death in Renaissance Italy*. Viking.

Burckard, J. (2003). *Biblioteca Borja: dietari secret*. Tres i Quatre.

Burgess Williams, A. (2012). Rewriting Lucrezia Borgia: Propriety, Magnificence, and Piety in Portraits of a Renaissance Duchess. Dins K. A. McIver (Ed.), *Wives, Widows, Mistresses, and Nuns in Early Modern Italy: Making the Invisible Visible Through Art and Patronage* (77-97). Ashgate.

Caine, B. (1994). Feminist biography and feminist history. *Women's History Review*, 3(2), 247-261.

Carusi, E. (2018). *Il Diario Romano di Jacopo Gherardi da Volterra: Dal VII Settembre 1479 al XII Agosto 1484*. Forgotten Books.

Chambers, D. S. (2000). Ferdinand Gregorovius and Renaissance Rome. *Renaissance Studies*. 14(4), 409-434.

Cloulas, I. (1989). *The Borgias*. Franklin Watts.

Conti (dei), S. (1883). *Le storie dei suoi tempi dal 1475 al 1510*. Tip. di G. Barbera.

De Hevesy, A. (1932). Some Portraits of the Borgias-Lucrezia. *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, 61(352), 21-31.

Duran i Grau, Eulàlia. (2008). La família Borja: historiografia, llegenda, tema literari. *Catalan Historical Review*, (1), 211-222.

- Ferrera, R. (2019). *Un'opera di Maria Bellonci. Lucrezia Borgia. Una ricostruzione archivistica alla ricerca della storia*. (Tesi doctoral, Universidad Complutense de Madrid, Comunitat de Madrid). <https://eprints.ucm.es/id/eprint/56554/>
- Garzilli, P. (2010). *Cronica di Napoli di Notar Giacomo*. Kessinger Publishing.
- Giovio, P. (1931). *Le vite del Gran Capitano e del Marchese di Pescara*. Giuseppe Laterza & Figli.
- Gomar, M. (2016). Lucrècia Borja: més enllà dels pinzells. *Revista Borja. Revista de l'Institut Internacional d'Estudis Borgians*, (5), 1-22. <https://www.raco.cat/index.php/RevistaBorja/article/view/316184>
- Gomar, M. (2017). Lucrècia Borja en la premsa espanyola de 1835 a 1875. *SCRIPTA. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, (9), 324-341. doi:10.7203/SCRIPTA.9.10350
- Gregorovius, F. (1874). *Lucrezia Borgia: Secondo documenti e carteggi del tempo*. Le Monnier.
- Gregorovius, F. (1903). *Lucretia Borgia: According to original documents and correspondence of her day*. D. Appleton and Company.
- Guicciardini, F. (1932). *Storia d'Italia*. Adriano Salani Editore.
- Heilbrun, Carolyn G. (1988). *Writing a Woman's Life*. Ballantine Books.
- Hermann-Röttgen, M. (1992). *Die Familie Borgia: Geschichte einer Legende*. J.B. Metzler.
- Huertas, A. (2017). Los Borja en la narrativa: Apuntes para su historia. *SCRIPTA. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, (9), 346-366. doi:10.7203/SCRIPTA.9.10352
- Hugo, V. (1833). *Lucrèce Borgia*. J. Hetzel.
- Infessura, S. (1890). *Diario della città di Roma*. Forzani e C. tipografi del Senato.
- La Parra López, S. (1996). La mirada sobre los Borja (notas críticas para un estado de la cuestión). *Revista de Historia Moderna: Anales de la Universidad de Alicante*, (15), 387-401.

- Malipiero, D. (1843). Annali veniti dall'anno 1457 al 1500. *Archivio Storico Italiano*, 7(1), 3-586.
- Mallett, M. (1969). *The Borgias: the rise and fall of a Renaissance dynasty*. Barnes & Noble.
- Maquiavel, N. (1993). *El Príncipe*. Edicions 62.
- Martínez García, M. J., & Vázquez de Ágredos Pascual, M. L. (2016). Tradición y renovación en la imagen de Lucrecia Borgia: un análisis desde las fuentes visuales. *Revista Borja. Revista de l'Institut Internacional d'Estudis Borgians*, (5), 1-27. <https://raco.pre.csuc.cat/index.php/RevistaBorja/article/view/316192>
- Matarazzo, F. (1851). Cronaca dellà città di Perugia 1492-1503. *Archivio Storico Italiano*, 16(2), 1, 3-243, 689-692.
- Mira, J. F. (2016). Els Borja: una família, un temps, una llegenda. *Revista Borja. Revista de l'Institut Internacional d'Estudis Borgians*, (5), 1-9. <https://www.raco.cat/index.php/RevistaBorja/article/view/316194>
- Münz, S. (1892). Ferdinand Gregorovius. *The English Historical Review*, 7(28), 697-704.
- National Gallery of Victoria. (25 novembre 2008). *NGV solves mystery of Renaissance portrait*. https://www.ngv.vic.gov.au/media_release/ngv-solves-mystery-of-rennaissance-portrait/
- Noble, T. F. X. (1996). Ferdinand Gregorovius und Italien: Eine Kritische Würdigung. by Arnold Esch, Jens Petersen. *Speculum*, 71(2), 420-422.
- Norris, A. S. (1987). Gian Cristoforo Romano: The Courtier as Medalist. *Studies in the History of Art*, 21, 131-141.
- Oliva, A.M. (2009). Cesare e Lucrezia Borgia negli archivi e nelle biblioteche italiane. Alcune riflessioni. *Revista Borja. Revista de l'Institut Internacional d'Estudis Borgians*, (2), 315-323. <https://www.raco.cat/index.php/RevistaBorja/article/view/183585>
- Priuli, G. (2018). *I Diarii di Girolamo Priuli*. Forgotten Books.
- Prodi, P. (2010). *El Soberano pontífice. Un cuerpo y dos almas: la monarquía papal en la primera edad moderna*. Akal.

Rajna, P. (1925). I versi spagnoli di mano di Pietro Bembo e di Lucrezia Borgia, serbati da un codice ambrosiano. Dins *Homenaje Ofrecido a Menéndez Pidal: Miscelánea de estudios lingüísticos, literarios e históricos* (299-321). Hernando.

Ramírez de Villa-Urrutia, W. (1922). *Lucrecia Borja: Estudio histórico*. Francisco Beltrán.

Sanuto, M. (1879). *I diarii di Marino Sanuto: (MCCCCXCVI-MDXXXIII) dall' autografo Marciano ital. cl. VII codd. CDXIX-CDLXXVII*. F. Visentini.

Scarparo, S. (2002). “Sono uno storico in quanto scrittore”: Imagining the past in Maria Bellonci’s “Rinascimento Privato”. *MLN*, 117(1), 227-240.

Silvestro (di), T. (1891). *Diario*. Tosini.

Starace, I. (2011). *Reconstruir historias: La interpretación feminista del Periodo de Heian y del Renacimiento Italiano en la obra de Enchi Fumiko y Maria Bellonci*. (Tesi doctoral, Universidad Autónoma de Madrid, Comunitat de Madrid).
<https://repositorio.uam.es/handle/10486/7823>

Tedallini (di Branca), S. (1907). *Il diario romano dal 3 maggio 1485 al 6 giugno 1524 di Sebastiano di Branca Tedallini*. S. Lapi.

Toldrà i Sabaté, M. (2007). Gabriela Zarri, La “religione” di Lucrezia Borgia. Le lettere inedite del confessore, Roma, 2006. *Revista Borja. Revista de l'Institut Internacional d'Estudis Borgians*, (1), 301-305.
<https://www.raco.cat/index.php/RevistaBorja/article/view/183465>

Toldrà i Sabaté, M. (2007). L’Institut Internacional d’Estudis Borgians. *Estudis Romànics*, (29), 325-329. <https://www.raco.cat/index.php/Estudis/article/view/177475>

Tomasi, T. (1655). *La vita del duca Valentino*. Gio. Bapt. Lucio Vero.

Vico, A. (2017). Lucrècia Borja. L’alteració d’una identitat i l’errònia atribució de la pintura de Flora de Bartolomeo Veneto. *SCRIPTA. Revista internacional de literatura i cultura medieval i moderna*, (9), 286-311. doi:10.7203/SCRIPTA.9.10348

Whitfield, J. H. (1944). New Views upon the Borgias. *History*, 29(109), 77-88.

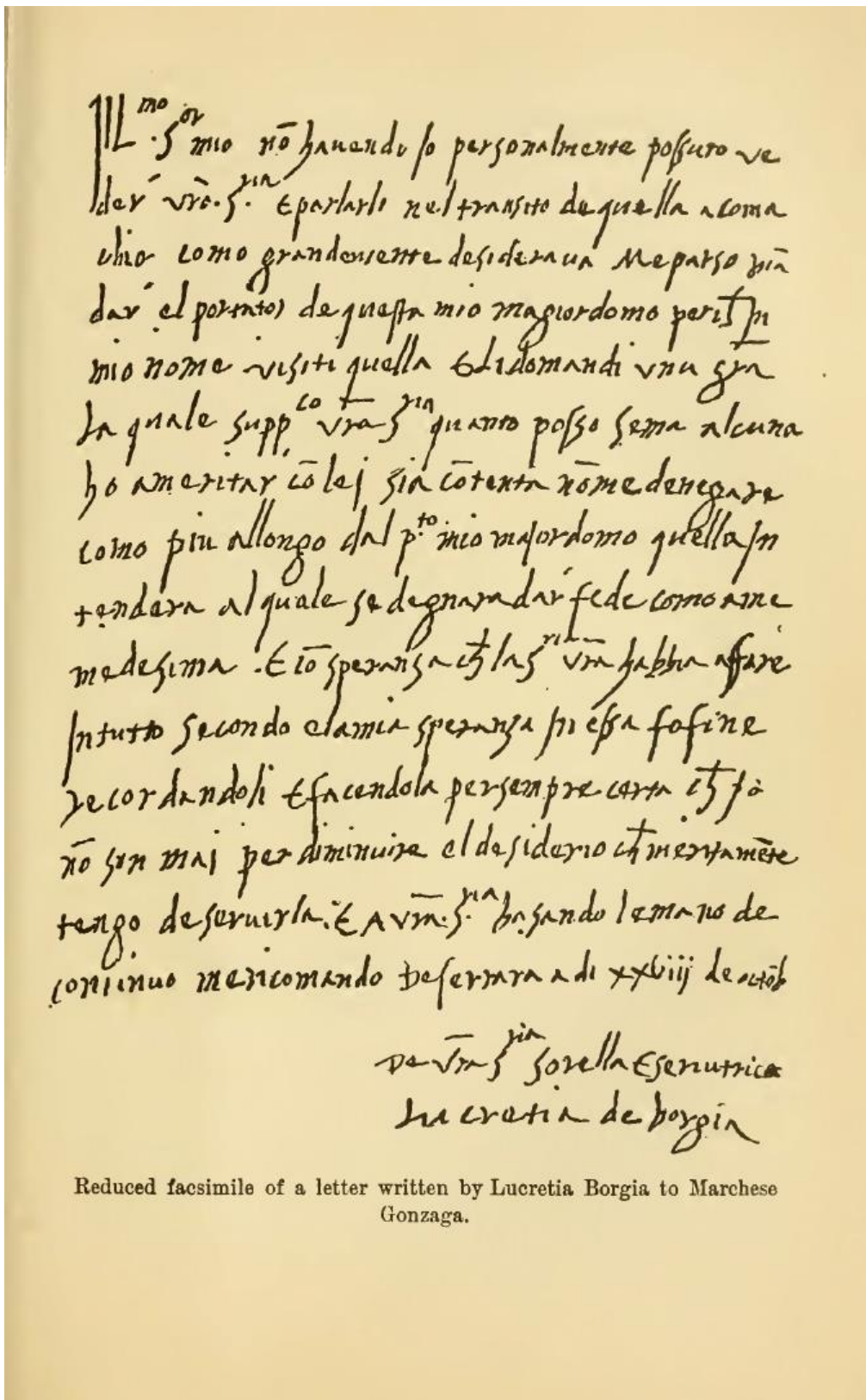
Zambotti, B. (2018). *Diario Ferrarese dell’Anno 1476 Sino al 1504*. Forgotten Books.

Zarri, G. (2007). Il Rinascimento di Lucrezia Borgia. *Scienza & Politica: per una storia delle dottrine*, 19(37), 63-75. doi:10.6092/issn.1825-9618/2791

Zurita, J. (1967). *Anales de la Corona de Aragón*. Institución Fernando el Católico.

8. Annexos

Annex 1: Carta de Lucrècia Borja al marquès Francesc Gonzaga, trobat a *Lucretia Borgia: According to original documents and correspondence of her day* (1903) de Ferdinand Gregorovius.

Illmo S^{ro} mio non havendo io personalmente potuto ve-
der v^{ro} S^{ra}. e parlarli nel transito de quella a roma
chio como grandemente desiderava me parso via
dar el portico de questa mio maggiordomo per et in
mio nome visiti quella et domandi una gra-
tia quale supp^{co} v^{ra} S^{ra} quanto posso senza alcuna
ho a meritax co lei sia contenta non me denegare
como piu allongo dal p^{to} mio maggiordomo quella in-
tendera al quale se degna dar fede como me
medesima. Et io speranza et la S^{ra} non habba affare
intutto secondo el mia speranza in esta fofine
recordandoli et facendola per sempre carra et fo
non son mai per diminuir el desiderio et inestremete
tengo de servir la. Et v^{ra} S^{ra} basando l'amaro de
continuo me ricomando de Ferrara a di xxviij de octob
de v^{ra} S^{ra} sorella et nutrica
Lucretia de borja

Reduced facsimile of a letter written by Lucretia Borgia to Marchese Gonzaga.

Annex 2: Transcripció de la carta de Lucrecia Borja al papa Lleó X, trobat a *Lucrezia Borgia: Secondo documenti e carteggi del tempo* (1874), de Ferdinand Gregorovius.

DOCUMENTO N. LIX.

Lucrezia Borgia a Leon X.

Ferrara, 22 giugno 1519.

Sanctissimo Patre et Beatissimo Signor mio Colendissimo.

Con ogni possibile reverentia d'animo basio li Santi pedi de Vostra Beatitudine, et humilmente me raccomando in La sua Santa gratia. Havendo io per una difficile gravidanza patito gran male più di duo mesi; come a Dio piacque a XIIIJ del presente in aurora hebbi una figliola: e sperava essendo scaricata del parto che mal mio anche si dovesse alleviare: ma è successo il contrario: in modo che mi è forza concedere alla natura: E tanto di dono mha fatto il Clementissimo nostro Creatore, che io cognosco il fine de la mia vita, e sento che fra poche hore ne sarò fuori, havendo pero prima ricevuti tutti li Santi Sacramenti de la Chiesa: Et in questo punto come christiana benche peccatrice mi sono racordata de supplicar a Vostra Beatitudine, che per sua benignita si degni dare del thesoro spirituale qualche suffragio con la Sua Santa benedictione all'anima mia: e così devotamente la prego. Et in Sua Santa gratia raccomando il signor Consorte et figlioli mei tutti servitorj di predicta Vostra Beatitudine. In ferrara adi XXIJ de zugno 1519 a hore XIIIJ.

De Vostra Beatitudine

Humil Serva
Lucretia da este.

(Archivio di Stato in Modena.)

Annex 3: Disputa di Santa Caterina d'Alessandria, obra de Pinturicchio als Apartaments Borja, c. 1492-1494

Annex 4: Rèpliques de les medalles, obres de Robert Ready a les col·leccions de Museums Victoria a Austràlia, c. 1881

Annex 5: Medalla d'Alfons d'Este i Lucrècia d'Este i Borja, obra de Gian Cristoforo Romano al Museu del Prado, c. 1502

